

A Lombard-Velencei Királyság

I. A közigazgatás alapjai

A 19. századi osztrák jelenlét Itáliában három uralmi periódusra tagolódik: az 1797-től 1805-ig tartó „prima dominazione”-ra, a Bécsi Kongresszus és az 1848–49-es forradalom közé eső „seconda dominazione”-ra, valamint a „terza dominazione”-ra, amely 1849-től Lombardia 1859-ben bekövetkezett elvesztéséig, illetve Velence 1866-os elcsatolásáig tartott.

A Lombard-Velencei Királyság 1815. április 7-én, a napóleoni birodalom összeomlása és Lombardiának, valamint Velencének a Monarchiába történt újbóli betagozása után jött létre császári pátenssel.¹ Az új királyság egyrészt olyan területekből tevődött össze, amelyek már a 18. században is a Habsburg Monarchiához tartoztak – ezek az egykori Milánói és Mantuai Hercegség, Valtellina, Bormio és Chiavenna voltak –, másrészt pedig a Velencei Köztársaságnak a campoformiói szerződéssel 1797-ben megszerzett területeiből, tehát a Terrafermát is magában foglaló Serenissimából, amely már évszázadok óta a Szent Márk-Köztársasághoz tartozott.

A Lombard-Velencei Királyság területe 47 000 km² volt, lakosainak száma pedig 5,5 millió. Az újonnan létrehozott részállam államiségének szimbóluma a középkori langobárd uralkodók Vaskoronája volt, amelyet már Napóleon is használt a Regno d'Italiában. I. Ferdinánd² lombard-velencei királlyá történő koronázására – amelyre 1838-ban Milánóban került sor – országalmát, jogart és egy pompás koronázási palástot készítettek. A királyság címerében a Szent Márk-oroszlán és a Visconti-kígyó szerepelt, amelyek a két országrész történelmi szimbólumai voltak. A király helytartója az országban az alkirály volt, székhelye Milánó. Ezt a kizárólag reprezentatív jellegű funkciót 1818 és 1848 között Rainer főherceg, I. Ferenc császár fivére töltötte be. A tulajdonképpeni közigazgatás csúcsán a két – milánói és velencei – kormányzó állt. Az általuk irányított kormányzóságokban futottak össze az ország egyes részeiből érkező információk, itt dolgozták fel ezeket, itt hozták meg a szükséges döntéseket, fogalmazták meg a bécsi központi hivataloknak küldendő jelentéseket, illetve itt hajtották végre a Bécsből érkező utasításokat.

A kormányzóságoknak alárendelt tartományokat Lombard-Velencében delegációknak neveztek. Ezek élén egy-egy delegátus állt. A delegációk (regia delegazione) a magyar vármegyéknek, illetve a ciszlajtán területek kerületeinek feleltek meg. A delegátus hivatalát a francia prefektus mintájára állították fel, előtörténete azonban a 18. századra nyúlik vissz-

¹ Collezioni Leggi venete 1815. Nr. 44.; Atti Governo Lombardo 1815. Nr. 27. A királyság megalapításához és általában Lombardia-Velence történetéhez lásd: Helfert, Josef Alexander Freiherr von: Kaiser Franz I. von Österreich und die Stiftung des Lombardo-Venetianischen Königreiches (=Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreichs und seiner Kronländer 7, Innsbruck, 1901.); Helfert, Josef Alexander Freiherr von: Zur Geschichte des lombardo-venezianischen Königreichs. In: Archiv für österreichische Geschichte, 98. (a továbbiakban: Helfert) 190.; Sandonà, Augusto: Il Regno Lombardo-Veneto 1814–1815. La costituzione e l'amministrazione. Milano, 1912. (a továbbiakban: Sandonà); Berengo, Marino: Le origini del Lombardo-veneto. Rivista Storica Italiana, 83. 1971. 525–544.; Meriggi, Marco: Amministrazione e classi sociali nel Lombardo-Veneto, 1814–1848. Bologna, 1983. (a továbbiakban: Meriggi 1983.); Meriggi, Marco: Il Regno Lombardo-Veneto. Storia d'Italia UTET, 18/2. Torino, 1987. (a továbbiakban: Meriggi 1987.)

² Magyar királyként: V. Ferdinánd – a fordító jegyzete.

sza. 1851-ben megerősítették és újból összefoglalták a delegátus hatáskörét,³ felelős volt a neki alárendelt hivatalok és tisztviselők felügyeletéért, ellenőrizte a települési előljárásokat, foglalkozott az állampolgársággal és az útlevelekkel kapcsolatos kérdésekkel, felügyeletet gyakorolt az egyházi és magánintézmények, illetve az egyesületek, a tanintézetek, a jótékonyági intézmények, az árva- és szegényházak felett, továbbá gondoskodott a közutak, középületek és hidak fenntartásáról. A helyi ipar és mezőgazdaság támogatása is a delegátus feladatai közé tartozott. Végül pedig illetékes volt a mértékek és súlyok, valamint az élelmiszerellátás terén. Feladatköre így gyakorlatilag a 19. században egyre inkább az állami igazgatás alá kerülő mindennapi élet valamennyi területét átfogta.⁴

A lombard kormányzósághoz Milánó, Como, Bergamo, Brescia, Pavia, Cremona, Mantova és Lodi-Cerma, a velencei kormányzósághoz pedig Velence, Verona, Udine, Padua, Treviso, Rovigo és Belluno delegációi tartoztak.

A delegátusok gyakran egyetemet végzett értelmiségiek voltak. Legtöbbjük Lombardia-Velence vagy a Monarchia valamely más olasz nyelvű területének jómódú polgárságából vagy városi patriciátusából származott. A delegátus székhelye a capoluogóban, vagyis tartományának fővárosában volt. Mivel valamennyi tartományt annak fővárosáról nevezték el, idővel összemosódott a város, a delegáció és a tartomány fogalma. A város neve a környező vidék, a közigazgatási hatóság neve pedig a tartomány szinonimájává vált. A hivatal a delegátuson kívül az aldelegátusból, egy jegyzőkönyvvezetőből, egy iktató tisztviselőből és egyéb beosztott személyzetből állt. Egy-egy delegációhoz a fentiekén kívül a következők voltak hozzárendelve: egy rendőrfelügyelő, egy cenzor, egy orvos (*medico provinciale*), több mérnök és egy számvívó. Az, hogy a vidéki közigazgatásért felelős kerületi biztosok (*commissario distrettuale*) a delegátus alá voltak rendelve, aláhúzta a város évszázadok óta fennálló elsőbbségét a vidékkel szemben, és biztosította ennek az állapotnak a konzerválását az állami-adminisztratív szervezetben.⁵

A közvetlen államigazgatás „előretolt helyőrségei” a kerületi biztosok voltak, akik az „adminisztratív hálózat perifériáján”⁶ helyezkedtek el. Ezek – Bécs szemszögéből – már nem mint egyes személyek, hanem csupán funkciójukban voltak megragadhatók. Míg a delegációban állam és társadalom találkozott, és nem minden ment súrlódás nélkül, ez fokozottan igaz Velence több mint száz kerületi biztosára: ők a delegátusoknál többet foglalkoztak az emberek egyéni gondjaival és problémáival. Ezeknek a közigazgatási hierarchia alján elhelyezkedő hivatalnokoknak az volt a feladatuk, hogy a felsőbb hatóságok közigazgatási döntéseit átültessék a gyakorlatba: a kerületi biztos bonyolította a községekben a tanítói, orvosi és szülésznői állásokra kiírt pályázatokat, ő továbbította a delegáció hivatalos engedélyét, amely farsangkor álcár viselésére vonatkozott, ő felügyelte az építkezéseket a községben, és ő volt illetékes a rendőrségi ügyekben. Minden intézkedésről – és ezeknek a száma elérhette havonta az ötvenet is – pontos jegyzőkönyvet volt köteles vezetni, amit a delegátus ellenőrzött. Ahogyan a delegátus a kerületi biztost ellenőrizte, úgy ez utóbbi a községet, kötelees volt ugyanis biztosítani a közrendet és nyugalmat, és gondoskodnia kellett a községi ügyek szabályszerű bonyolításáról.⁷ A kerületi biztosság, amely a körzet központi helységében székel, kis hivatal volt: a kerületi biztostól, egy segédből,

³ Az 1851. december 31-én kelt rendelet a lombardia-velencei politikai közigazgatási hatóságokról, *Regierungsblatt* (a továbbiakban: RGBL.) 1856. Nr. 15. vö. RGBL. 1856. Nr. 42., ahol az országos közigazgatás hatásköreinek felsorolása olvasható.

⁴ Meriggi 1983. 25.

⁵ Mazohl-Wallnig, Brigitte: *Österreichischer Verwaltungsstaat und administrative Eliten im Königreich Lombardo-Venetien 1815–1859.* (=Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung Universalgeschichte 146.) Mainz, 1993. (a továbbiakban: Mazohl-Wallnig 1993.) 82–92.

⁶ Mazohl-Wallnig 1993. 21.

⁷ Mazohl-Wallnig 1993. 4 f.

egy írnokból és egy hivatali szolgából állt. A hatóság dologi költségeit – többek között a fűtési költségeket – felerészben a községek viselték. A kerületi biztos kéthetente köteles volt jelentésben beszámolni a delegátusnak a körzetében uralkodó hangulatról. Nem volt jogosult önállóan rendelkezéseket hozni, mindent láttamoztatnia kellett a tartományi hatóságnak. Közigazgatási területe több, átlagban 10–20 községből állt. Ezek a ciszlajtán megyéknek, a dalmát preturiáknak és a magyarországi járási szolgabírói hivataloknak feleltek meg.

Alapjaiban 1848 után sem változott meg ez a közigazgatási szerkezet, csupán az országos közigazgatás legfelső szintjét szervezték többször újjá. Rainer főherceg-alkirály 30 éves régensége akkor ért véget, amikor – röviddel a forradalom kitörése előtt – gyorsan, kapkodva elutazott. Ekkor megfosztották hivatalától, a későbbiekben pedig immár senkit sem neveztek ki alkirályrá. A két kormányzó, Johann Spaur gróf és Pálffy Lajos (Alois) gróf is elvesztette hivatalát a forradalomban. Helyükre 1848-ban egy teljhatalmú biztost neveztek ki Lombardia-Velence élére, aki magában egyesítette a két kormányzó és az alkirály hatáskörét. 1848 április és júliusa között Franz Hartig gróf, 1848 júliusától 1849 novemberéig pedig Albert Montecuccoli gróf töltötte be ezt a posztot.

Az itáliai hadjárat lezárulása után újjászervezték Lombardia-Velence polgári közigazgatásának legfelső szintjét. 1849 októberében ideiglenes, 1850 decemberében végleges határozatokat hoztak.⁸ A kormányzók helyére két – egy milánói és egy velencei – helytartó lépett. Följük egy polgári és katonai főkormányzót rendeltek az 1848–49-es itáliai hadjárat győztes hadvezérének, gróf Johann Joseph Wenzeslaus Radetzky tábornagy személyében. Az egész királyságra kiterjedő hatáskörrel rendelkező polgári és katonai kormányzó, valamint a két helytartó jogkörének felosztása kapcsán azonban megmutatkozott a hadsereg és a polgári igazgatás közötti rivalizálás. A bécsi központi kormányzat beavatkozása ellenére sem sikerült megoldani ezeket a problémákat, ezért 1853-ban egy „polgári adlatust” rendeltek Radetzky mellé.⁹ 1854. május 1-jén megszüntették az ostromállapotot Lombardia-Velencében, egyidejűleg Magyarországgal, a Bánáttal, Galiciával és Bukovinával.

1856-ban végül a belügyminisztérium kihirdette a milánói és velencei helytartóságok felállításáról és hatásköréről szóló rendeletét,¹⁰ amely messzemenően megegyezett azoknak a rendeleteknek a helytartóságra vonatkozó szakaszával, amelyeket 1853-ban Lombardia-Velence kivételével már az egész monarchia számára közzétettek.¹¹ 1857. február 28-án Radetzkyt nyugállományba helyezték, és Ferdinánd Miksa főherceget, Ferenc József császár öccsét nevezték ki főkormányzóvá. Ez alkalomból a kormány új határozatokat tett közzé a főkormányzó feladatköréről, aki immár – az egykori alkirályhoz hasonlóan – „a császári és királyi apostoli felség helyettese” lett. Formailag fenntartotta magának a polgári igazgatás irányítását, az országos hatóságok hatásköre azonban kifejezetten változatlan maradt. Az 1859-es olasz háború előtt Ferdinánd Miksát megfosztották főkormányzói pozíciójától. Ettől kezdve egyedül és megtámadhatatlanul a helytartó állt az ország közigazgatásának csúcán.

A helytartóságok hatásköre a politikai igazgatás valamennyi területét átfogta, és megegyezett a többi terület kormányzóságainak és helytartóságainak jogkörével. A közigazgatás végleges szerkezetének 1850 decemberében lefektetett alapelvei a következőképpen írják körül a politikai szervek hatáskörét a Lombard-Velencei Királyságban: „A lakosság nyilvántartása, statisztikai adatok felvétele és összeállítása, a születési-, házassági- és halálozási anyakönyvek felügyelete, közreműködés a hadsereg kiegészítésében, ellátásában és beszállásolásában, a forspont-, az útlevél-, állampolgársági és idegenrendészeti ügyek, a csendőrség és egyéb rendészeti szervek felügyelete, ipari és kereskedelmi ügyek, az egészségügy,

⁸ Mazohl-Wallnig 1993. 342.

⁹ Mazohl-Wallnig 1993. 350.

¹⁰ RGBl. 1856. Nr. 42.

¹¹ RGBl. 1853. Nr. 9. és 10.

a községi ügyek, valamint a községi rendőrséget érintő valamennyi előzetes és egyéb intézkedés ellenőrzése, az egyházi, iskolai és alapítványi ügyek, a jótékonyági-, humanitárius és közintézmények felügyelete, a börtönök igazgatása, a sajtó és az egyesületek ellenőrzése, gondoskodás a birodalmi és országos határok, valamint az ország- és vízi utak nyilvántartásáról, közreműködés a közvetlen adók kiszabásában, beszedésében és leírásában, az ország kulturális ügyei, a privilégiumokkal kapcsolatos ügyek, befolyás gyakorlása a kisajátításokban, a vízi jogokkal, illetve épületekkel kapcsolatos jogvitákban, valamint a hivatali területén belül működő közigazgatás és állami intézmények költségeinek megállapítása.”¹²

Az közigazgatás alsóbb szintjein csupán kisebb változások történtek. Így például 1853-ban a lombardiai kerületek számát 127-ről 102-re, a velenceiekét pedig 93-ról 78-ra csökkentették.¹³ Ettől eltekintve Lombardia-Velencét nem érintette a közigazgatás nagy, neoabszolutisztikus újjászervezése. Itt nem voltak érvényesek azok a rendeletek, amelyeket 1853 januárjában hoztak a Lajtától nyugatra eső területekre (Cislajtániára), Horvátországra és Magyarországra kiterjedő hatállyal a megyei hivatalok, helytartóságok és bíróságok felállításáról és hatásköréről.¹⁴ Lombardia-Velencében mind a kerületek, mind a delegációk vonatkozásában a régi, 1848 előtti előírások maradtak érvényben. Ennek az volt az egyik következménye, hogy a Lombard-Velencei Királyságban a legelső szinten is megmaradt a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztottsága. Míg a birodalom egyéb részein a vegyes járási hivatalok testesítették meg az elsőfokú közigazgatási és bírósági fórumot, Lombardia-Velencében a kerületi biztosi hivataloknak mint közigazgatási hatóságoknak az igazságszolgáltatásban a preturiák (a városokban a preture urbane, vidéken pedig a preture foresi) feleltek meg. A közigazgatási és a bírósági egységek határai nem estek egybe, a bírósági körzetek gyakran több közigazgatási járást is magukban foglaltak. Tartományi szinten országos bíróságok működtek, amelyek a többi koronataromány országos, kerületi, illetve megyei bíróságainak feleltek meg. Speciális bíróságok voltak a tartományi adóbíróságok (Provinzialgefällsgerichte). Milánóban és Velencében a következő fokot a két legfelsőbb bíróság jelentette. Speciális bíróságok voltak a milánói kereskedelmi bíróság, a velencei kereskedelmi és tengeri bíróság, valamint a milánói és velencei legfelsőbb adóbíróságok.

Az igazságügytől eltérően a pénzügyi igazgatásban nem voltak kerületi szintű pénzügyi hatóságok. A tartomány pénzügyi igazgatását a járási pénzügyi igazgatóságok végezték, amelyeket pénzügyi intendantúráknak (intendenza delle finanze) is neveztek. Az országos pénzügyi hivatalokat 1848-ig kamarai magisztrátusoknak, 1850-től kezdve pedig pénzügyi prefektúráknak (prefettura di finanza) nevezték.

Lombardiának az 1859-ben, a magentai és a solferinói vereség után történt elvesztése nem járt együtt intézményi változásokkal. A „Lombardia-Velence” név sem változott, és ezzel fennmaradt a Lombardia visszaszerzésére támasztott elméleti igény. Ennek indoklásául az szolgálhatott, hogy Mantua tartomány egy része, amely magában foglalta a stratégiaiilag fontos, erődítménnyel ellátott várost is, a Habsburg Monarchia kezén maradt.

¹² Az 1850. december 31-én kelt császári rendelet, RGBl. 1851. Nr. 15.

¹³ RGBl. 1853. Nr. 80, 1853. május 7-én kelt belügyminisztériumi rendelet, életbe lépett Velencében 1853. július 1-jén, Lombardiában 1854. április 1-jén. Lásd még: Mazohl-Wallnig 1993. 43. A reformhoz Mazohl-Wallnig 1993. 21–42.

¹⁴ RGBl. 1853. Nr. 9. és 10.: A belügy-, az igazságügy- és a pénzügyminiszter 1853. január 19-én kelt rendeletei.

2. Az autonóm közigazgatás: a községek és a kongregációk¹⁵

A községeknek – 1853-ban Lombardiában 2111, Velencében pedig 812 község volt – Lombardia-Velencében lényegesen más szerepük volt, mint a Habsburg Monarchia egyéb területein. Egyrészt a városok hosszú, egészen a középkorban gyökerező múltra tekinthetnek vissza. A Terraferma kommunáinak alávételése után a Velencei Köztársaság is tiszteletben tartotta az ottani honoráciorok előjogait, és velencei patríciusokkal egészítette ki a vezető réteget. A korona többi országához képest azonban döntő különbség volt, hogy Lombardia-Velencében nem volt földesúri rendszer. Az 1848-as forradalom legfőbb vívmánya, a földbirtok tehermentesítése és a közigazgatás alsó szintjeinek az önkormányzatiság és a községi autonómia alapján történt újjászervezése ily módon ott nem bírt jelentőséggel, hiszen a Lombard-Velencei Királyságban már 1815 óta realitás volt a községi, járási és kerületi szint hierarchikus rendszere.

A községek önkormányzatát az 1816. február 12-én kiadott pátens szabályozta. Ez Lombardiára nézve gyakorlatilag a községekről szóló 1755-ös törvény újbóli bevezetését jelentette.¹⁶ A kerületi megbízott ellenőrzése alatt rendszeresen összeült a földadót fizetők gyűlése (convocato generale degli estimati) és a személyi adót fizetők egy képviselője. Ők fogadták el a község költségvetését és a zárszámadást, valamint egy háromfős bizottságot választottak (deputazione del convocato) a község igazgatására.

A nagyobb községekben és a városokban a gyűlés (convocato) helyére a földadót fizetők 30–60 választott képviselőből álló tanácsa (consiglio generale degli estimati) lépett, amely saját soraiból a nagyobb községekben egy háromtagú bizottságot (deputazione del consiglio), a tartományok fővárosaiban, a királyi városokban és néhány más városban pedig municipiális kongregációkat (congregazione municipale) választott.¹⁷ Ez utóbbi a polgármesterből (podestából) és négy – Milánóban és Velencében hat – fogalmazóból állt. A kerületi biztos ellenőrző szerepét a tartományi fővárosokban a delegátus vette át.

A községek széles hatáskörébe a következők tartoztak: az utak és a vízi utak, valamint az elemi iskolák építése és fenntartása (ez utóbbi esetén a tanárok fizetése is), közvilágítás, a község kertjei, a közbiztonság, egészségügy, szegényügy, temető, kulturális intézmények, nyilvántartási ügyek, a községi rendőrség – amelynek feladata volt az egészségügy és a piacok felügyelete is –, a beszállások, a községi alkalmazottak, végül pedig az adók kivetése.¹⁸

A községek önkormányzatisága nem demokratikus és autonóm jellegű volt, hanem az abszolutisztikus állam engedménye a földbirtokos patríciátus és a vagyonos kereskedő-iparos polgárság felé. Ezt mutatja, hogy a központi kormányzatnak elkötelezett kerületi biztos, illetve a delegátus állandóan jelen volt a gyűléseken, továbbá hogy a választott képviselők személyét jóvá kellett hagyatni a kormányzattal, s az minden rendelkezést ellenjegyzett. Az abszolút, centralisztikus állam természetes keretfeltétel volt. Mindezek elle-

¹⁵ Ehhez és a fent ismertetett közigazgatási struktúrához részletesen lásd: Gottsmann, Andreas – Malfèr, Stefan: Die Vertretungskörperschaften in Lombardo-Venetien. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. VII/2: Verfassung und Parlamentarismus. Die regionalen Repräsentativkörperschaften. Hrsg. von Helmut Rumpler und Peter Urbanitsch. Wien, 2000. 1593–1632.

¹⁶ Sandonà 119. Részletesen: Czoernig, Carl: Die lombardische Gemeindeverfassung nach ihrer Entstehung und Ausbildung, ihrem Verfall und ihrer Wiederherstellung. Heidelberg, 1843.

¹⁷ Lombardiában a következő tartományi fővárosok voltak királyi városok: Milano, Bergamo, Brescia, Como, Cremona, Lodi, Mantua, Pavia, valamint Casalmaggiore; 1839-ben Sondrio, 1858-ban Varese került még hozzájuk. Velencében kilenc királyi város létezett, nevezetesen a következő tartományi fővárosok: Venecia, Belluno, Padova, Rovigo, Treviso, Udine, Verona, Vicenza, valamint Bassano. 1866-ban Velencében már 29 városban működött municipiális kongregáció.

¹⁸ Tonetti, Eurigio: Governo austriaco e notabili sudditi. Congregazioni e municipi nel Veneto della restaurazione, 1816–1848. Venezia, 1997.

nére olyan rendszerről van szó, amely az érdeklődő polgárok számára lényegesen több felelősséget, beleszólást és kezdeményezést tett lehetővé, mint 1848 előtt a monarchia más területein. Azután azonban változott a helyzet. Míg a községi önkormányzatiság fejlettebb volt az 1848 előtti korszak földesúri és municipiális rendszerénél, elmaradt az a községekről szóló 1849-es és 1862-es törvények mögött.

Ez az elmaradás egy másik területen is érzékelhető: míg a korona más országai közül a legtöbben a hatvanas évek elején kiadott októberi diploma és a februári pátens alapján modern, vagyis a gazdasági és politikai elit képviselőit elvén alapuló országgyűléseket hívtak össze, addig Velencében – Lombardia nagy részét ekkor már elcsatolták – fennmaradt a kongregációk immár korszerűtlen intézménye.

Ezt az intézményt a királyság megalapításával egy időben hívták életre. Már 1814 nyarán megkezdte munkáját az úgynevezett „Központi Szervezési Udvari Bizottság”, amelynek az volt a feladata, hogy előkészítse a napóleoni háborúkban visszaszerzett vagy újonnan nyert területek szervezeti betagozását. A bizottság tagja volt az ekkor még fiatal hivatalnok, Carl Kübeck is, aki azt javasolta, hogy Velencében és Milánóban állítsanak fel egy-egy központi kongregációt. Kübeck megpróbált egyrészt a helyi tradíciókhoz, nevezetesen a milánói Congregazione dello Statóhoz kapcsolódni, másrészt pedig ezzel az országnak a birodalomba történő integrálása irányába akart tenni egy lépést azáltal, hogy párhuzamot vont a német nyelvű országok rendi-képviselői testületeivel.¹⁹ A javaslat szerint a kongregációk több rend – a földbirtokos nemesség, az adókötelesek és a királyi városok – képviselőiből álltak volna, ami a földbirtok, a kereskedelem és az ipar figyelembevételét jelentette. Ferenc császár 1815. február 22-én kiadott határozatával jóváhagyta a központi kongregációkat, Kübeck indítványával ellentétben azonban elrendelte a tartományi kongregációk felállítását is.²⁰

Az 1815. április 7-én kiadott császári pátens, amely bizonyos mértékig a királyság születési anyakönyvi kivonatának tekinthető, a 12. §-ban kimondja, hogy ezeknek a testületeknek az a feladatuk, hogy megismerjék a lakosság igényeit és szükségleteit, és tanácsaikat hasznosítsák a közigazgatásban. A 13. § rendelkezett arról, hogy e célból Milánóban és Velencében egy-egy központi kongregációt, a tartományi fővárosokban pedig tartományi kongregációkat állítsanak fel, megígérte továbbá, hogy erről külön pátens fog rendelkezni. 1815. április 24-én jelent meg a központi és tartományi kongregációkról szóló pátens, amely a királyság megszűnéséig érvényben maradt.²¹

A lombard központi kongregáció a kilenc tartomány egy-egy nemes és nem nemes képviselőjéből, valamint a tíz, 1839 után tizenegy királyi város egy-egy képviselőjéből, összesen tehát 28, illetve 29 személyből állt, míg a velencei a nyolc tartomány és kilenc királyi város képviselőjéből, összesen 25 főből tevődött össze. Lombardia elvesztése után a velencei központi kongregáció lombard-velenceiként működött tovább, és kibővült Mantova tartomány és város három képviselőjével.

A központi kongregáció elnöke a legfelső közigazgatási hatóság vezetője, vagyis a kormányzó, később pedig a helytartó volt. A tagság feltétele a földbirtoktulajdon volt, a városok képviselői számára pedig egy kereskedelmi vállalkozás vagy egy manufaktúra birtoklása. A további előfeltételek a következők voltak: állampolgárság a lombard-velencei királyságban, honosság az országban vagy – a nemesek esetében – legalábbis Ausztriában, a nem nemesek esetében pedig az általuk képviselt tartományban vagy városban, legalább 30 éves kor és feddhetetlen erkölcs. Egyházi személyeket és állami hivatalnokokat nem lehetett a kongregációk tagjává választani.

¹⁹ Kübeck referátuma nyomtatásban olvasható: Helfert, Függelek 260–314., itt 306.

²⁰ Helfert 316–319.

²¹ Collezione Leggi Venete, 1815. Nr. 44.; Atti Governo Lombardo, 1815. Nr. 27.

A tartományi kongregációk a tartomány nagyságától függően 2–4 nemes és nem nemes képviselőből és a területükön fekvő királyi városok egy képviselőjéből álltak. Tagjaik száma tehát legalább 5, legfeljebb 9 volt. Az elnök a tartományi delegátus volt.

A választások egy vegyes választási és kinevezési eljárás alapján zajlottak: a községek és a városok jelölteket állítottak, a tartományi, illetve központi kongregációk ezek közül három személyt javasoltak, a császár pedig kinevezte a kongregációk tagjait. Egy 1823-ban hozott rendelet értelmében a nemesi cím nem volt akadálya annak, hogy az illetőt a nem nemes adófizetők képviselőjévé válasszák. Ennek az volt a következménye, hogy egyre több nem nemesi helyet szereztek meg nemesek, így a földbirtokos, nemes patriciátus meg tudta szerezni a többséget a kongregációkban, annak ellenére, hogy a nemességnek eredetileg csupán a helyek harmada járt volna.²²

A küldöttek hivatali ideje hat év volt. Mivel azonban a tagok felének sorsolás alapján már az első három év után, tehát 1819-ben vissza kellett adnia megbízatását, ezt követően a helyek harmada háromévenként megürült. A központi kongregációk képviselői évi 2000 forint összegű juttatásban részesültek, míg a tartományi kongregációk – a községi funkcionáriusokhoz hasonlóan – javadalmazás nélkül végezték munkájukat.

Az 1815. április 24-i pátenis rögzítette, hogy a központi kongregációk nem rendelkeztek döntési és utasítási joggal (25. §): tanácsadó szervek voltak, amelyek javaslataikat és határozataikat továbbították a kormányzathoz. A következő ügyekben gyakoroltak felügyeletet és látták el tanácsokkal a közigazgatási szerveket: a kivetett adók elosztása és beszedése; közreműködés a földadó-kataszter elkészítésében; a községek és városok költségvetése, illetve az a kérdés, hogy mely terheket viseli a község, a tartomány vagy az ország; a katonai terhek elosztása; a gátak és az utak felügyelete; valamennyi állami jótékonyági intézmény. A központi kongregációk ezen kívül korlátozás nélkül és közvetlenül nyújthattak be petíciót a császárhoz (24. §), és feladatuk volt a tartományi kongregációk felügyelete és ellenőrzése is.

Ezzel ellentétben a tartományi kongregációk jogkörébe nem csupán a tanácsadás és a felügyelet tartozott, hanem a végrehajtás is a hozzájuk utalt ügykörökben, amelyek – a katonai ügyek kivételével – megegyeztek a központi kongregáció feladataival: a tartomány adóügyei; vízi építmények és a tartomány kezelésében lévő utak; jótékonyági intézmények. A tartományi kongregációk tehát igazgatási tevékenységet végeztek, és hatáskörükben utasításokat is adhattak, amelyeket azonban a delegátusnak kellett ellenjegyeznie. Tulajdonképpen petíciós joggal nem rendelkeztek, a beadványokat azonban megjegyzéssel ellátva továbbíthatták a központi kongregációhoz.

A kongregációk hatásköre ily módon tágabb volt, mint az 1848 előtti országos rendeké. Mivel állandó testületekként működtek, függetlenek voltak abban az értelemben, hogy nem az uralkodó hívta össze őket. Megválasztásuk – mivel Lombardia-Velencében nem létezett földesúri rendszer – tisztán censusos választási rendszer volt, annak ellenére, hogy a képviselői helyek harmada a nemességnek volt fenntartva. A tartományi kongregációk az ostromállapot éveit is működtek, ezzel szemben a központi kongregációk tevékenysége de facto 1855-ig szünetelt. A Lombardia-Velencében uralkodó állapotok stabilizálására tett erőfeszítések során a főkormányzó, Radetzky mellé rendelt „polgári adlatus”, Friedrich Thun-Hohenstein gróf azon fáradozott, hogy újból életre hívja a központi kongregációkat,²³ ami az 1855. július 15-én kelt császári rendelettel meg is történt.²⁴ A kongregációk hatáskörét is fokozatosan kiszélesítették: miután a tartományi kongregáció autonómiáját már 1848-ban kibővítették, 1856-ban a központi kongregációra bízta az ország pénzalapok kezelését. Az 1860-as kompetenciabővítés a „lombard-velencei” központi

²² Meriggi 1987. 50.

²³ Mazohl-Wallnig 1993. 353.

²⁴ RGBl. 1855. Nr. 130.

kongregációt érintette. Az 1860. május 31-én kiadott rendelet kimondta, hogy az másodfokon dönthetett minden olyan vitás kérdésben, amely első fokon a tartományi kongregációk hatáskörébe tartozott, illetve első fokon abban az esetben, ha a szembenálló felek különböző tartományokhoz tartoztak. Ezenkívül a központi kongregációk a hatáskörükkbe tartozó ügyekben a tartományi kongregációkhoz hasonlóan a tanácsadó funkción túlmenően határozathozó szerepet is kaptak.²⁵ Ugyanezen év őszén a központi kongregáció jogköre kibővült saját hivatalnokait, valamint a tartományi kongregációk és a tartományi alpból fenntartott hatóságok hivatalnokait illetően.²⁶

Az új jogkörök lényegesen kiszélesítették elsősorban a központi kongregáció belső autonómiáját, de a tartományi kongregációkét is, és erősítették azok helyzetét. Önállóan alakíthatták ki saját szervezetüket, önállóan nevezhették ki hivatalnokaikat, hozhatták szolgálati intézkedéseiket, és autonóm módon dönthettek valamennyi bérezési kérdésben. Nem csupán tanácsadó szervek voltak immár, hanem hatáskörükön belül határozat- és döntéshozatalra is jogosultak. Másrészt maga ez a hatáskör nem módosult lényegesen, hiszen továbbra is az adóügyekre, a községi ügyekre, valamint a közlekedési létesítményekre, a jótékonyági intézményekre és az országos pénzalap kezelésére korlátozódott.

A központi kongregáció jogosítványait még egy alkalommal kibővítették. 1861. december 29-én a jótékonyági intézmények reformja kapcsán konkrétabb és átfogóbb felhatalmazást kapott a következő területeken: a városokban létrehozandó jótékonyági kongregációk alapszabályainak, valamint az önmaguk fenntartására képtelen intézmények éves költségvetésének és zárszámadásának a jóváhagyása, az állami jótékonyági intézmények törzsvagyonában bekövetkezett változások engedélyezése, ezen intézmények vezetői kinevezésének, nyugdíjazásának és fegyelmi eljárás alá helyezésének jóváhagyása, továbbá Velence város jótékonyági intézményeinek közvetlen felügyelete.²⁷ Olyan jogköröket kapott, amelyek eddig a helytartóságnak, illetve a delegációknak voltak fenntartva.

Szerepiük növekedése ellenére azonban a kongregációk nem valódi országos képviseltek voltak, hanem sokkal inkább a többségében földbirtokos patriciátus gyűlései, amelynek tagjait ez a társadalmi réteg saját sorai közül választotta ki, de ezek a tagok csak akkor lettek tartományi vagy központi képviselők, miután a császár kinevezte őket. A hatáskörök szélesítése egyrészt megerősítette és kibővítette ezen réteg előjogait, másrészt ezzel az osztrák kormányzat egy olyan népességcsoportra támaszkodott, amely csupán csekély hányadát képviselte a lakosságnak. Nemcsak legszorosabb szövetségesei, hanem legádázabb ellenségei is ehhez a réteghez tartoztak. Az „austriacanti”, tehát az osztrák igazgatással együttműködők csoportja jelentősen vesztett tekintélyéből, és sok honfitársuk elutasította őket.

3. Erőfeszítések egy országos alkotmányért

A bécsi kormányzat által Itáliába küldött két teljhatalmú biztos, Hartig (1848) és Montecuccoli (1848–49) behatóan kezdtek foglalkozni az országos alkotmány kérdésével, hiszen mindketten az alkotmányos kormányzati rendszer hívei voltak.²⁸ Míg Hartig tervei utópisztikusnak és szinte megvalósíthatatlannak tündek, Montecuccolinak az önálló, két-kamarás és széles jogkörrel rendelkező országos parlament felállítására tett javaslata reálisabb volt. Montecuccoli három olyan alapfeltételről beszélt, amelyeket az ország jövőndő

²⁵ RGI. 1860. Nr. 143.

²⁶ 1860. október 26-án (Landesgesetzblatt 1861., 1860. Nr. 71.) és 1860. december 24-én (Landesgesetzblatt 1861., 1861. Nr. 11.) hozott határozatok.

²⁷ Az államminisztérium 1861. december 29-én kelt határozata (RGI. 1862. Nr. 2.). Vö. Lasser előterjesztését, 1861. december 14. HHStA (Wien) Kab. Kanzlei, KZ 3991/1861, közzétéve: Landesgesetzblatt, 1862. Nr. 10.

²⁸ Mazohl-Wallnig 1993. 253.

alkotmányos szerkezetéről tanácskozó országos képviselők gyűlésével szemben kellene követelményként támasztani: Ausztria szuverenitásának elismerése, adóhozzájárulás és újonc-állítás. A meghatalmazott felügyelő szerint a kormánynak teljesítenie kell az itáliaiak nagyobb önállóságra és nemzetiségük elismerésére vonatkozó kívánságát is. Montecuccoli kifejezetten óvott attól, hogy Lombardia-Velencét az örökös tartományok mintájára formálják át.

Szeptember elején a Wiener Zeitungban megjelent egy jegyzet, mely szerint a kormány immár nem késlekedik a királyság újjászervezésével, és követeket fog küldeni Veronába azért, hogy a jövőbeni alkotmányról tanácskozzanak.²⁹ Montecuccoli Radetzky ellenkezése ellenére meggyőzte a minisztertanácsot arról, hogy a Lombardia-Velencében uralkodó hangulat lecsillapítására szükséges kiadni egy császári manifesztumot.³⁰ Az 1848. szeptember 20-án kelt manifesztumban a császár ünnepélyes ígéretet tett arra, hogy alkotmányt ad Lombardia-Velencének, és ebből a célból a béke helyreállításával egybehívja a nemzet szabadon választott képviselőit.³¹

Schwarzenberg kormánya is elődje nyomában haladt, és az Osztrák Császárság 1849. március 4-én kelt oktrojált alkotmánya megismételte, hogy Lombardia-Velence új országos statútumot kap. A „bizalmi férfiak” gyűlésére azonban többszöri ösztönzésre csak 1850-ben került sor. A minisztertanács februárban adta meg elvi jóváhagyását egy ilyen konferencia összehívásához, melynek elnökéül márciusban Montecuccolit választották.³² A konferenciát 1850. áprilistól júniusig tartották Bécsben, és 21 résztvevője volt.

A minisztertanács április végén engedélyezte Bach belügyminiszternek, hogy a minisztériumában, az ő vezetésével kidolgozott tervezet szolgáljon a tárgyalások alapjául.³³ Június elején a minisztertanács alapjaiban elfogadta az országos alkotmány tervezetét, fenntartva, hogy bizonyos módosításokra van szükség, amelyeket még az ország képviselőivel egyeztetni kell.³⁴ A tervezet szerint az ország ezentúl két részből, az egyes részek képvisellete két kamarából (a szenátusból és a képviselők kamarájából) állt volna. A szöveget azonban nem nyújtották be az uralkodónak, és ezen minisztertanácsi ülés után már nem került napirendre a tervezet. Ennek okai nem világosak, az azonban aligha kétséges, hogy a Lombardia-Velence számára készült alkotmánytervezet a korona többi országának alkotmányához hasonlóan a neoabszolútista kormányzati kísérletnek esett áldozatul.³⁵

A lombard-velencei neoabszolútizmus hamarabb ért véget, mint a korona többi országában, és 1857-ben úgy tűnt, hogy egy liberális periódusnak adja át a helyét. 1857. március 10-én Ferdinánd Miksa főherceget nevezték ki főkormányzóvá. Ő a kongregációkat nem tartotta az országos képviselők megfelelő eszközeinek, és egy lombard-velencei szenátussal akarta helyettesíteni azokat. Ez a testület virilistákból (egyházi méltóságokból, rektorokból, a milánói és a velencei podestából), örökölt tagsággal rendelkezőkből (a legfontosabb nemesi-patrícius családok képviselőiből), valamint érdemeik alapján a császár által

²⁹ Wiener Zeitung, 1848. szeptember 7. 593.

³⁰ 1848. szeptember 15-i, 1848. szeptember 17-i minisztertanács. In: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Ser. I. (a továbbiakban: ÖMR I.) Abteilung: Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848: 20. März 1848 – 21. November 1848. Bearbeitet von Thomas Kleťečka. Wien, 1996. Nr. 120.

³¹ Landesgesetzblatt, 1848. Nr. 61. lásd ehhez: Mazohl-Wallnig 1993. 248.

³² 1849. június 22-i minisztertanács, ÖMR II. Abteilung, Band 2: Das Ministerium Schwarzenberg, 21. November 1848 – 11. April 1852, Bd. 1. Bearbeitet von Thomas Kleťečka. Wien, 2001., valamint 1850. február 12-i, 1850. március 30-i, 1850. március 1-jei minisztertanács.

³³ 1850. április 27-i minisztertanács, ÖMR II/2.

³⁴ 1850. június 8-i minisztertanács, ÖMR II/2.

³⁵ Részletesen lásd: Malför, Stefan: Una costituzione per il Regno Lombardo-Veneto. Speranze e fallimenti 1848–50. In: La „primavera liberale” nella terraferma veneta 1848–1849. A cura di Alba Lazzaretto Zanolo. Venezia, 2000. 113–127.

kinevezett tagokból állt volna. A tervezet szerint a képviselők egy részét a földbirtokosság és a kereskedelmi kamarák jelölték volna választással. Ez a rendkívül elit összetételű szenátus az eddigi központi kongregációk feladatait vette volna át, és azokhoz hasonlóan nem bírt volna törvényhozói jogkörrel. Bécsben egy külön olasz tárca nélküli miniszter képviselte volna a minisztertanácsban az ország és az fő kormányzó érdekeit. Ferdinánd Miksa 1858-ban személyesen utazott a fővárosba, hogy megnyerje császári fivérét és a kormányt a tervezetnek. Csalódnia kellett, az udvar elutasította a lombard-velencei intézményrendszer módosítását. A főherceg dolgavégezetlenül tért vissza az itáliai tartományba.

Ferdinánd Miksa ettől kezdve a közigazgatás reformjára összpontosított. Már közvetlenül hivatalba lépése után körülvette magát bizalmi embereivel, és ezekkel közösen megpróbált adminisztratív reformokat végrehajtani. Célja az volt, hogy javítsa az ország közigazgatását, és ezzel visszaszerezze a lakosság, mindenekelőtt pedig a nemesi körök és a középrétegek bizalmát. A főherceg liberalizáló reformjai gyakorlatilag az ország számára szélesebb mozgásteret, és ezzel az ő számára nagyobb politikai mozgásteret biztosítottak volna. Ferenc József császár ellenállásán azonban megbukott Ferdinánd Miksa kísérlete, hogy átvegye az országban a katonai főparancsnokságot, ugyanakkor lendületet adjon az alkotmány ügyének. A császár 1859. április 19-én visszahívta a főherceget az fő kormányzói székből.³⁶ Ez hidegzuhanyként érte azt a jelentős személyekből álló csoportot, amelyet a főherceg megnyert autonómia-elképzeléseinek, és amely támogatta annak kiegyezési politikáját. Ezek a személyek egyre inkább a mérsékeltlen osztrákellenes és Savoya-barát ellenzék felé fordultak.

A lombard-velencei alkotmány kérdését csak két évvel később kezdték ismét felvetni a Habsburg Monarchia egyes politikusai, kezdetben csak bátortalanul. Ez idő alatt Ausztria elvesztett egy háborút és Lombardiát, valamint átélt egy politikai zavargásokkal terhelt periódust, amelyeket kemény eszközökkel, többek között a gyanús személyek bebörtönzésével, illetve internálásukkal fojtott el. 1860. október 15-én Agenor Gołuchowski államminiszter a birodalom tervezett belső reformjaival kapcsolatban azt közölte a helytartóval, Georg von Toggenburggal, hogy Lombardia-Velence közigazgatásának szerkezetét egyelőre érintetlenül kell hagyni. Ugyanakkor nem vonta kétségbe Lombardia-Velence elvi jogát arra, hogy országos alkotmányt kapjon. Ezért Toggenburg azt az utasítást kapta, hogy a bizalmi személyek 1850-es konferenciájának eredményei alapján dolgozza ki az ország státútumának tervezetét.³⁷ Gołuchowski nem törekedett arra, hogy tényleges autonómiát biztosítson az ország számára. 1860. december 13-án Schmerling váltotta fel őt az államminiszteri poszton. Az új miniszter is visszariadt az országos státútum kiadásától, és arra akart szorítkozni, hogy átmeneti jelleggel kibővítsa a kongregációk hatáskörét. Az ennél messzebb menő alkotmányos változtatásokat ugyanis túlságosan kockázatosnak ítélte. Schmerling ezzel a Rechberg és Toggenburg vezette konzervatívok irányvonalát követte.

Az országos státútum kérdése csak 1863-ban vetődött fel újra. Schmerling államminiszter – bár az olaszok továbbra is „tartózkodtak attól, hogy politikai dolgokban közleljenek az osztrák kormány felé” – elérkezettnek látta az időt arra, hogy átültesse a gyakorlatba a lombard-velencei országos alkotmány tervezetét.³⁸ A helytartóság által 1861 végén kidolgozott tervezetet az államminisztérium elképzelései alapján alaposan átdolgozták, és 1850-hez hasonlóan benyújtották a bizalmi férfiak konferenciájának, amely velencei szakértők részvételével vitatta meg azt.

³⁶ Ferdinánd Miksa lombard-velencei kormányzásához lásd: Della Peruta, Franco: Massimiliano d'Ausburgo governatore del Lombardo-Veneto 1857–1859. In: *L'Italia del Risorgimento. Problemi, momenti e figure*. Milano, 1997. 289–305.

³⁷ 1860. október 27-i minisztertanács, ÖMR IV. Abteilung: Das Ministerium Rechberg, 17. Mai 1859 – 4. Februar 1861, Bd. 2. Bearbeitet von Stefan Malfèr.

³⁸ Schmerling 1863. július 13-i előterjesztése: AVA (Wien), Inneres-Präs., Z 3605.

A több héten át tartó bécsi tárgyalásokon olasz részről részt vett többek között a velencei polgármester, Pier Luigi Bembo is, aki egyre inkább az ország mérsékelt ellenzékének szószólójává vált. Ő egyébként csupán hosszabb gondolkodási idő után határozta el, hogy részt vesz a tárgyalásokon, mivel hazájában politikai hírneve forgott kockán. A bizalmiak konferenciája 1863. március 16-tól április 8-ig tíz ülést tartott Bécsben, elnökévé pedig Franz Hartig gróftot nevezték ki. A tárgyalások 1863. április 11-én sikerrel zárultak: a résztvevőknek sikerült megegyezniük egy olyan országos statútumban, amely mind az ország, mind a birodalmi egység érdekeit figyelembe vette.

Az országos statútum a Lajtától nyugatra érvényes mintákat követte. Így például a képviselők megválasztása Velencében is a kuriális választási rendszer és az adócenzus alapján történt volna, amelyet a városokban és a községekben olyan alacsonyan állapítottak meg, hogy ott a városok „osztrákellenes” alsóbb rétegei és a parasztság is képviselthez jutott volna az országgyűlésben. Ugyanakkor a két első kúriában – a legtöbb adót fizetőkében és a kereskedelmi kamarákban – a kereskedők és patríciusok osztrákokkal szemben kritikus, de társadalmilag konzervatív rétege jelentős túlsúlyba került volna. Schmerling azt remélte ettől a konstrukciótól, hogy egyensúlyba kerülnek a szociális és a nemzeti erők, és ezzel – a korona többi országához hasonlóan – itt is létrejön egy kormány- és alkotmányhű párt. Az országos statútum magába olvasztotta az olasz alkotmány bizonyos elemeit, s ez megfosztotta érveitől az osztrákellenes ellenzékét; ugyanakkor azonban ügyeltek arra, hogy – főleg nyelvi tekintetben – kerüljék a túlságosan egyértelmű párhuzamokat, nehogy azt a benyomást keltsék, hogy a velencei országos statútum csupán átmenetként szolgált az országnak az olasz nemzetállamba történő betagozása felé.

Hogy az ellenzék kormányellenes tevékenységének lehetőségeit minimalizálják, a korona többi országával ellentétben Velencében a kisebb helységekben is felállítottak volna választási helyiségeket, és a választások közvetlenül, nem pedig elektorok közbeiktatásával zajlottak volna.

A korona többi országával szembeni különbségek az ország törvényhozásában mutatkoztak meg a legélesebben: az országgyűlést megillette volna a központi kongregáció teljes hatásköre, amihez elsősorban a községek és a tartományi képviseletek reformja tartozott. Ezzel az országgyűlés tulajdonképpen állami kompetenciához jutott volna. Ezenkívül az országgyűlés az országos statútum módosításaiba is beleszólást nyert, és a korona többi országában szokásoshoz képest magasabb pótdadókról dönthetett volna.

Az országos statútum ugyanakkor az uralkodó szentesítési jogával és az eljárási szabályokkal lényegesen korlátozta is az országgyűlés ezen látszólag széles autonómiáját: az obstrukció megnehezítése céljából Velencében a képviselőknek már a harmada elegendő lett volna a határozathozatalhoz, az országgyűlés elnökének pedig nagyobb fegyelmezési jogköre volt, mint a korona többi országaiban. Ezenkívül a kormány bármikor le is válthatta őt, amennyiben nem annak szándékai szerint cselekedett. Mindenekelőtt azonban az országgyűlés nem foglalkozott volna közigazgatási ügyekkel, hanem csupán törvényhozó tevékenységet folytatott volna. Az országos közigazgatás fontos területe így az országgyűlés által választott országos bizottság hatáskörébe került. Abban az esetben, ha az országgyűlés és/vagy az országos bizottság bojkottálta volna a kormányzati politikát, a kormánynak lehetősége volt arra is, hogy felfüggeszse az ország autonómiáját és igazgatásával egy kormánybiztost bízjon meg.

Ezek a kiváltságok, amelyeket természetesen csak nagyon súlyos esetekben alkalmaztak volna, a helytartó, Toggenburg véleménye szerint nem kompenzálhatták azt, hogy a helytartó elveszítette elnöki székét az országos bizottságban, ahol az országgyűlés választott elnöke váltotta fel őt. Elfogadhatatlannak tartotta az országos bizottság autonóm helyzetét; ezt csak azzal a feltétellel helyeselte volna, ha az országos bizottság hatáskörét jelentős mértékben szűkítik. Ezzel azonban Schmerling nem értett egyet. Schmerlingnek és Toggenburgnak, a központi és a helyi igazgatásnak nem sikerült megegyeznie az alkotmány

kérdésében. Az államminiszter elhatározta, hogy kivárja a kedvező időpontot, és így nem használta ki a viszonylagos belső és külső nyugalom értékes hónapjait. 1864 első felében aztán mind a külső, mind a belső keretfeltételek megromlottak. A kormány habozott, és újból elhalasztotta az alkotmánytervezet megvalósítását, míg végül a magyar kérdés került előtérbe, és Schmerling kormánya elvesztette reformszellemű lendületét. Schmerling utódja, Richard Belcredi gróf alatt a Magyarországgal való kiegyezés abszolút elsőbbséget élvezett, a velencei alkotmány ügyét pedig a magyar kérdés végleges megoldásáig elnapolták.

4. A gazdaság

Ausztria Lombardia-Velencének a Habsburg Monarchiába történő politikai-intézményi integrációjával párhuzamosan megpróbálta törvényi szabályozás révén gazdaságilag is erősebben az összbirodalomhoz kapcsolni az országot. Lombardia-Velence gazdasági szempontból sem képezett egységet. A mesterségesen létrehozott Lombard-Velencei Királyságban, amelynek két része eltérő történelmi múltra tekintett vissza, és különböző, csak nehezen egységesíthető társadalmi és intézményi kiindulási feltételekkel rendelkezett, speciális, az egyes régiókra szabott intézkedésekre volt szükség. A gazdaságilag fejlett, már Mária Terézia kora óta aránylag erősen iparosodott Lombardia Ausztria egyik legfontosabb gazdasági területe volt. Velence ezzel szemben szinte kizárólag mezőgazdasági jellegű volt, és elmaradott iparral rendelkezett.

Lombardia

Mint említettük, Lombardia az osztrák monarchia gazdaságilag egyik legfontosabb eleme volt. A nemzeti jövedelem az Alpok- és a Szudéta-vidék tartományainak, tehát a birodalom gazdasági szempontból legfejlettebb területeinek szintjén mozgott. Ez érvényes mind a Vormärz időszakára, mind pedig a neoabszolutizmus periódusára, amelyben magas kiindulási szintje ellenére Lombardia érte el a második legmagasabb növekedési rátát Ausztriában. Csehországgal és Alsó-Ausztriával együtt a korona azon három országa közé tartozott, amely a legnagyobb termelékenységgel és a legmagasabb egy főre eső jövedelemmel rendelkezett, sőt Rupert Pichler szerint 1848 után egy növekedési hullám indult meg. Ez utóbbi szerző ugyanakkor utal Lombardia gazdaságának egy jelentős strukturális gyengeségére is, nevezetesen arra, hogy az elsősorban az agrár-kereskedelmi szektoron nyugodott. Bár ez a Habsburg Monarchián belül erős gazdasági pozíciót biztosított a tartománynak, ugyanakkor megakadályozta az ipari vállalkozásokba történő kockázatosabb befektetéseket. Ily módon az ipari forradalom során Lombardia nem tudta kihasználni mindazokat a lehetőségeket, amelyeket adottságai kínáltak.³⁹

Annak ellenére, hogy elvileg érvényesült az a tendencia, hogy a lombard gazdaság integrálódjék a birodalom keretébe, a lombard termelés és a korona többi országainak gazdasága között nem alakult ki kiegészítő viszony. A lombard ipar az Ausztria által előkészített piacok felé orientálódott, ami csak abban az esetben volt előnyös, ha a lombard termelés szintje meghaladta az osztrák örökös tartományokét. Ellenkező esetben ugyanis a lombard termékek a piac törvényszerűségeinek megfelelően nemcsak hogy kiszorultak a Monarchia piacairól, hanem a lombard gazdaságnak azzal is meg kellett küzdenie, hogy a korona

³⁹ Pichler, Rupert: Die Wirtschaft der Lombardei als Teil Österreichs. Wirtschaftspolitik, Außenhandel und industrielle Interessen 1815–1859. Berlin, 1996. (a továbbiakban: Pichler) 296. A könyv a lombard gazdaságról szóló legátfogóbb elemzés. Általában a lombardiai gazdaságról lásd: Meriggi 1983. 215–225.

többi országból származó termékek bejutottak a lombard piacra, és ezzel a helyi termelők kétszeres hátrányba kerültek.⁴⁰

A lombard síkság mezőgazdaságát a nagy területű gazdaságok jellemezték, amelyek nemritkán több ezer hektárosak voltak. A tulajdonosok mezőgazdasági „vállalkozóknak” adták bérbe földjeiket, akik szintén mezőgazdasági munkásokat alkalmaztak. A mezőgazdaság belterjessége és kapitalista jellegű struktúrája ellenére a dinamikusabban fejlődő gazdasági ág az Alpok előterének domboságain virágzott. Bár a gazdaságok ezen a területen kisebb területűek voltak, a vállalkozók egyetlen termékre, a nyers selyem termelésére koncentráltak. Az eperfa alig néhány évtized alatt kiszorította az összes egyéb mezőgazdasági kultúrát, a selyemtermelés volumene pedig 1815 és 1853 között megduplázódott.⁴¹

Összességében nézve a lombard mezőgazdaság magasan specializált volt: az öntözött síkságon a tejtermékek és a gabona, a száraz területeken és a domboságban pedig a selyem dominált. A termelés ezen specializációja maga után vonta a kereskedelemmel fenntartott erős kapcsolatokat is. A nyers selyem megmunkálását a földbirtokosok végezték, a második lépcső, a fonás azonban egy protoindusztriális struktúrát igényelt a városi központok közelében. Ezek az üzemek elsősorban Bergamo és Como közelében jöttek létre. 1850 körül már a lombard selyem több mint felét feldolgozták, s már csak a kisebbik hányad került nyersárúként exportra. A mezőgazdasági ipartól eltérően a selyemfonás nem volt ideényfüggő, és ezáltal lehetővé tette az ipari munkásság kialakulását.

A lombard selymet javarészt Londonban és Lyonban adták el, Lombardia pedig ennek révén a 19. században jelentős kereskedelmimérleg-többletre tett szert. Azoknak a tőkésnek, akik nem csupán a selyemkereskedelemben fektettek be, hanem a selyemtermelésbe és -feldolgozásba is, Milánóban volt a székhelyük, amely város így az agrár-kereskedelmi szektor központja lett.

A 19. században azonban a lombard-velencei mezőgazdaság súlyos válságba került, amely a selyemhernyók megbetegedésével vette kezdetét. A selyemtermelés erősen visszaesett, sok manufaktúra megrendelés nélkül maradt. Számos selyemfonót meg kellett szüntetni, csak a technikailag legjobban felszerelt – már gőzgépekkel dolgozó – üzemeknek sikerült átvészelnie a krízist. Mégis 1856-ban csupán Milánó tartományban 450 manufaktúra működött, amelyek összesen csaknem 50 000 munkást foglalkoztattak. Ezeknek nagy része azonban kis- és törpeüzem volt, és az ebben az ágazatban foglalkoztatott munkások nagy része a mezőgazdaságban is dolgozott.⁴²

Az agráripari szektor finanszírozása részben részvénytársaságokon keresztül történt, azonban a földbirtok meglétének és a manufaktúrák létesítésének a szükségszerűsége jelentős részben lekötötte a tőkét, és ezért csupán kevés pénz állt rendelkezésre ahhoz, hogy újításokat vezessenek be a tulajdonképpeni termelésben. Ezt a már önmagában is nehéz helyzetet tovább rontotta az a tény, hogy Lombardia bankrendszere fejletlen volt: nem volt elég lehetőség hitelfelvételre, mert a hitelképességet elválaszthatatlanul ingatlan birtoklásához kötötték. A lombard ipari polgárságnak ezért az agrár-kereskedelmi elithez kellett fordulnia, hiszen csak a nemesség tudta előteremteni a gazdasági vállalkozások működtetéséhez szükséges tőkét. Ez a tény, valamint a két társadalmi réteg rokoni szálakkal való szoros összekapcsolódása a nemesi és a polgári elit egyre erősödő közeledését és összeolvadását eredményezte.

⁴⁰ Pichler 302.

⁴¹ Meriggi 1983. 217. adata szerint 1750-ben 593 000 fa volt, 1835-ben pedig már 16 573 000.

⁴² Meriggi 1983. 223.

Velence

Velence erősebben mezőgazdasági jellegű volt, mint Lombardia.⁴³ A velencei agrárgazdaság azonban mind a módszereket, mind a természetett kultúrákat illetően különbözött a lombardtól. Itt nem találunk mezőgazdasági nagyvállalkozókat. A fő termékek a kukorica, a bor és a gabona voltak. Lombardia modern mezőgazdasági módszereivel szemben a Velencében termelt kultúrák egyoldalúsága a talaj kimerüléséhez és ezzel a hozamok csökkenéséhez vezetett. Ennek, valamint a rossz közlekedési viszonyoknak az lett a következménye, hogy még külföldről is kellett vásárolni gabonát, és az orosz gabona olcsóbb volt, mint a Velencében termelt.

Velence a selyemgyártásban is elmaradt Lombardia mögött. A velencei selyemből alig dolgoztak fel valamennyit a tartományban, hanem Lombardiába vitték, és az ottani manufaktúrákban dolgozták fel selyemszövetté.

A velencei patriciusok évszázadokig a kereskedelemről éltek. Ennek a szektornak a válsága – Velence kereskedelmi szempontból már a 18. században a perifériára szorult –, amely az egész 19. századon keresztül tartott, mindenekelőtt a városi központokat, elsősorban magát Velencét érintette, ahol a helyi ipari termelés hiánya fájdalmas következményekkel járt. Bár az 1830-ban és 1851-ben adott szabadkikötői privilégium a kereskedelem enyhe élénküléséhez vezetett, nem mutatott kiutat a válságból. Annak ellenére, hogy továbbra is kereskedtek gyarmati árukkal, selyemmel és gabonával, az ipar nagyon alacsony szinten maradt a lagúnák városában. Csak a Terrafermában jöttek létre textilmanufaktúrák – hasonlóan Lombardiához, de sokkal kisebb mértékben –, amelyek azonban nem módosították lényegesen a gazdaság általános képét.

Az osztrák uralom alatt álló Velence gazdasági szerkezetében az eperfa elterjedése, a nagy mocsarak lecsapolása és hasznosíthatóvá tétele, valamint a kataszter bevezetése hozta a legfontosabb változásokat. A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket azonban az osztrák korszakban nem lehetett kiegyenlíteni. Velence nem integrálódott környezetébe, és idegen test maradt. A város ekkorra már rég elvesztette azt a hagyományos jelentőségét, amellyel a kontinens számára bírt, de kárpótlást korábbi szerepének, vezető európai kereskedőváros mivoltának elvesztéséért nem talált. Ugyanakkor Lombardiától eltérően az egyes tartományokban sem tudott kialakulni egy új és modern vezető réteg. Így az egyrészt városi földbirtokosokból, másrészt pedig a mezőgazdaságból élő vidéki lakosságból álló szerkezet továbbra is fennmaradt, a tőkés pedig – az egyéb mezőgazdasági területektől, elsősorban Lombardiától eltérően – csak ritkán mutattak érdeklődést a műszaki újítások és a beruházások iránt.⁴⁴

Történések egész generációi kizárólag a bécsi kormányt hibáztatták azért, mert Lombardia-Velencében nem ment végbe megfelelő ipari fejlődés. Ezen érvelés szerint a bécsi gazdaságpolitika pusztán nyersanyagszállítóvá degradálta az itáliai tartományokat, amelyeket csupán a korona egyéb országaiból származó termékek piacává akart átalakítani. Meriggi cáfolja ezt az elméletet: egyrészt elismeri, hogy a vámpolitika – a gazdaságpolitika legfontosabb eszköze – sértette a tranzitkereskedelem érdekeit, de nem akadályozta meg egy helyi ipar kialakulását, hanem azt protekcionista intézkedésekkel inkább támogatta.⁴⁵ Bár Bécs megpróbálta ösztönözni az infrastrukturális fejlesztéseket, elképzelései Lombardia-Velencében nem hullottak termékeny talajra, mert a helyi tőkés a fent említett okokból nem akartak kockázatot vállalni, és egy nagy ipari proletariátus kialakulásának társadalmi következményeitől is visszariadtak. Elsősorban külföldiek – Lombardiában sváj-

⁴³ Általában a velencei gazdaságról lásd: Meriggi 1983. 225–229., a mezőgazdaságról részletesen pedig: Berengo, Marino: *L'agricoltura veneta dalla caduta della Repubblica all'unità*. Milano, 1963. (a továbbiakban: Berengo)

⁴⁴ Berengo 341 f.

⁴⁵ Meriggi 1983. 229 f.

ciak, franciák és németek, Velencében pedig görögök és zsidók – voltak azok, akik ilyen irányú kezdeményezéseket tettek.

A királyság gazdasági integrációjának sok ellenzője akadt. Amikor a lombard-velencei alattvalók országuk „germanizálásáról” panaszkodtak, akkor nem a nyelvi németesítést és nem is a hatalmi struktúrák és egy intézményi szerkezet importját értették ezalatt (ez utóbbit nagyon is tudták értékelni), sokkal inkább azt a tényt, hogy a politikai, gazdasági és adóügyi döntések az ország határain kívül születtek. Lombardia-Velencét gazdasági szempontból nem egységnek tekintették, hanem csak a birodalom központja felé orientálódó összesség részének.⁴⁶

Bécs egyik fontos gazdaságpolitikai célja – és ebben a helyi elit rétegek egyetértésével találkozott – a vasúthálózat kibővítése volt. A lombard-velencei vasutakat 1856-ban eladták egy, a Rothschild család vezetésével Párizsban működő tőketársaságnak és a bécsi Creditanstalt pénzintézetnek. Ennek a Közép-Itáliai és Lombardia-Velencei Társaságnak, amelyből később a Déli Vasúttársaság alakult ki, többek között az volt a feladata, hogy kibővítse a vasúthálózatot, és csatlakoztassa azt a közép-olasz és piemonti vasúthálózathoz, valamint hogy befejezze a Velence-Udine vonalat. Ez utóbbi 1860-ban valósult meg, a Casarsa-Udine szakasz átadásával. Azt az ennél sokkal fontosabb szakaszt, amely Velencét Milánóval kötötte össze, és amelyet 1837-ben kezdtek el kiépíteni, már néhány évvel korábban befejezték.⁴⁷ A lombard-velencei gazdasági fejlődés szempontjából fontos előre lépést reméltek a Brenner-vasúttól, amelyet ugyanezen tőketársaság épített meg. Ennek révén az itáliai vasúthálózatot – és ezzel Velence kikötőjét is – sikerült összekötni a közép-európai gazdasági területekkel. Ez a vasútvonal egyébként csak a hatvanas években készült el teljesen. A Trieszten keresztül Ljubljánába, és ezzel a Monarchia központjába vezető vasútszakaszt már 1857-ben átadták a forgalomnak. A vasúthálózat kiépítését nagyban megnehezítették a gazdasági megfontolásokkal nem mindig összhangban álló katonai érdekek, amelyeket abban az országban, ahol bármikor lehetett számítani egy háború kitörésére, rendkívül vehemensen juttattak kifejezésre.

A velencei gazdasági válság és a lombard-velencei gazdaságnak az ausztriai gazdasági rendszerbe való tökéletlen integrációja ellenére azonban nem volt olyan kényszerítő gazdasági ok, amely szükségessé tette volna a királyság kiválását az osztrák államszövetségből – persze a bennmaradást sem indokolták ilyen tényezők. Pichler Lombardiával kapcsolatban azt írja, hogy gazdasági ágtól függően a piemonti, illetve az osztrák rendszer fejlettebb volt, Lombardia-Velence leválásának időpontjában azonban Itáliában nem állt fenn az a gazdasági egység, amelyet a *risorgimento* későbbi történetírása oly sokat hangoztatott.⁴⁸

5. Szembenállás az itáliai Habsburg-uralommal

A Habsburg Monarchia itáliai jelenlétével való szembenállás sokszínű módon nyilvánult meg. Az osztrák kormányzat számára az volt a legkellemetlenebb, hogy az elit rétegek nagy része megtagadta, hogy részt vegyen az ország közigazgatásában. Az nem okozott túl nagy nehézséget, hogy a helyi közigazgatás számára találjanak tisztviselőket – bár az állami alkalmazottakat rosszul fizették, de az állam viszonylagos biztonságot nyújtott a számukra, ezért mindig volt elegendő jelentkező a be nem töltött állásokra. Sokkal nehezebb volt azonban tisztviselőket találni az autonóm közigazgatási testületek javadalmazással többnyire nem járó posztjaira.

⁴⁶ Meriggi 1983. 270.

⁴⁷ Lásd részletesen: Bernardello, Adolfo: La prima ferrovia fra Venezia e Milano. Storia della imperial-regia privilegiata strada ferrata ferdinandea lombardo-veneta, 1835–1852. Venezia, 1996. Általában a lombardiai vasúthálózat kiépítéséről lásd: Pichler 247–263.

⁴⁸ Pichler 303.

Az osztrák kormánnyal szembeni ellenállás időben és helyileg nagy hullámzásokat mutatott, és nem utolsósorban külső események is befolyásolták, mint például a nemzetközi politikai helyzet és az olasz nemzeti mozgalom Lombardia-Velencén kívüli tevékenysége. Az országban titkos társaságok alakultak, amelyek merényleteket szerveztek, támogatták az emigrációt, és az utolsó fázisban a passzív ellenállást propagálták, vagyis azt, hogy az emberek vonuljanak vissza a közéletből.

A helyi önkormányzati szervek bojkottja

Bár a velencei elitnek minden önkormányzati szervben hasonló oka volt arra, hogy tartózkodjon politikai-adminisztratív hivatal viselésétől, mégis volt néhány jelentős különbség: a központi kongregációban a visszalépés vagy a választás megtagadása nem annyira a kormányzat és az osztrák adminisztráció elleni tiltakozás jele volt. Itt a visszavonulás fő oka a radikális osztrákkellenek ellenzék nyomása volt, amelyet az a képviselő környezetére, baráti körére, sőt egyes esetekben legszorosabb hozzátartozóira gyakorolt. Másrészt viszont a magas, 2000 forint összegű költségtérítés nem kis vonzerőt jelentett a központi kongregációba való belépéshez.

A tartományi képviselők és a községi tisztviselők ezzel szemben nem kaptak fizetést, és a központi képviselőktől eltérően esetükben valószínűleg az a kérdés is szerepet játszott, hogy egy ilyen funkció elvállalásával és saját munkaereje kiesésével nem szenved-e kárt saját gazdasági vállalkozása. A központi- és tartományi képviselői poszt sok munkával járt, és alig tett lehetővé bármiféle egyéb magánjellegű tevékenységet. Ez a probléma a közigazgatási feladatok megszorodásával és a hatáskörök szélesedésével sokkal élesebben jelentkezett, mint a Vormärz időszakában, ezért a politikai indokok mellett ezt a tényezőt is figyelembe kell venni a visszalépéseknek és a választások bojkottjának vizsgálata során.

Egy további tényező is hozzájárult ahhoz, hogy több képviselői szék üresen maradt a tartományi kongregációkban: azoknak az köre, akik átlépték a szükséges adócenzus határát, rendkívül korlátozott volt, és tartományonként alig haladta meg a 30 főt. Ezek közül még kiestek a kormányzat radikális ellenfelei, valamint azok, akik magánjellegű okok miatt utasították vissza a mandátumot, vagy egyéb okokból nem voltak arra alkalmasak. Szerepet játszott az a körülmény is, hogy a potenciális tartományi képviselők között jelentős feszültségek voltak, amelyek megnehezítették a tartományi gyűlések működését. Mindebből látható, hogy milyen bonyolult volt a delegátus feladata, hogy alkalmas jelölteket találjon, és azok megválasztását ténylegesen keresztül is vigye.

Mindezért csupán illúzió maradt az a szabály, hogy a közhivatalokra mindig három személyt kell jelölni: a delegátus már elégedett volt, ha a községi képviselet egyáltalán elégendő létszámmal összeült, és legalább egy jelöltet állított a tartományi kongregációba. A hatóságok sem azt nem engedhették meg maguknak, hogy méltánytalanul bánjanak egy olyan községi tanáccsal, amely végre érvényes választást bonyolított le, sem azt, hogy megtagadják egy megválasztott képviselő kinevezését csupán azért, mert nem volt érvényes hármas jelöltlista, vagy mert a megválasztott személyt kormányellenesnek vélték. Az 1848-as forradalomban való részvétel az ötvenes évek végén már nem jelentett akadályt az ilyen jellegű funkciók ellátásában: bár a megválasztottakat alaposan átvizsgálták, mérlegelték a kinevezés előnyeit és hátrányait, azonban politikai okokból nem volt tanácsos megtagadni a megerősítést.

A tartományi kongregációknál még nagyobb mértékben jutott mindez kifejezésre magukban a községi hivatalokban és mandátumokban, mindenekelőtt abban a 29 városban, amelyben municipiális kongregációkat kellett választani: a községtanácsokban és a községi hivatalokban olyan személyek játszottak vezető szerepet, akik az ellenzékhez tartoztak, vagy legalábbis kritikusan viszonyultak a kormányzathoz. Ennek ellenére csak a legkritikább esetben tagadták meg a választott községi tisztviselők kinevezését. Hozzá kell tenni azon-

ban, hogy a kormány legradikálisabb ellenfelei megtagadták azt, hogy adminisztratív hivatalokba válasszák őket, már csak azért is, mert ezzel hűségüket kellett volna tenniük az uralkodóra, vagyis a császárra és az osztrák államra, s ellehetetlenítették volna magukat politikai elvbarátaik körében. Ennek következményeként községi adminisztrációk lettek annak a mérsékelt ellenzéknek a központjai, amely bár olaszpárti, de forradalomellenes volt. Ezt az osztrák hatóságok is el tudták fogadni, mert a községekben, amelyeknek túlnyomó részben politikamentes adminisztratív feladatokat kellett ellátniuk, rendkívül kis mozgásteret volt a valódi ellenzéki politikának.

Hogy növeljék a községi hivatalok viselésének vonzerejét, többször is felmerült, hogy a községek reformjának keretében legalább a polgármesternek biztosítsanak fizetést. Pénzügyi okokból ezt azonban csupán a legtrikább esetben sikerült megvalósítani. A probléma nem volt új, és már 1816 óta napirenden szerepelt, hiszen már akkor sem volt egyszerű a közigazgatásban járatos embereket rábírní arra, hogy vállaljanak községi funkciót.⁴⁹ Mivel a községek pénztárai üresen kongtak, és így lehetetlen volt minden községi tisztviselő javadalmazása, idealistákat kellett keresni, akiket nem tántorított el a sok munka, a fáradtság és a költségek, és akik mindennek fejében csupán honfitársaik szidalmait kapták, mert az osztrák kormányt szolgálták. Ehhez járult még az is, hogy ez a tevékenység nagyon sok munkával járt, hiszen egy polgármesternek azzal kellett számolnia, hogy az egész napot a községi hivatalban kell töltenie, és ezzel szükségszerűen el kell hogy hanyagolja saját üzleti érdekeit.

Amennyiben a delegátusnak többszöri próbálkozás ellenére sem sikerült működőképes községi elöljáróságot felállítania, nem maradt más választása, mint hogy kinevezzen egy, a község által fizetett kormánybiztost. Ezt azonban az adminisztráció csak utolsó és lehetőség szerint elkerülendő megoldásnak tekintette.

Az ellenállás a birodalmi tanácsi választások bojkottjában nyilvánult meg a legmarkánsabban. Azért, hogy Lombardia-Velencéből is lehetséges legyen képviselőket küldeni a Birodalmi Tanácsba, a februári pátenis V. cikkelye kimondta, hogy a kongregációknak joguk választás útján képviselőket küldeni oda. A községeknek (consigli és convocati comunali) minden, a tartományra eső képviselői helyre egy jelöltet kellett állítaniuk, a tartományi kongregációk pedig a jelöltek listája alapján hármas javaslatokat tettek. A képviselőket végül a központi kongregációnak kellett megválasztania abszolút szavazattöbbséggel. Velence községi tanácsának szintén fel kellett állítania egy hármas jelöltlistát, amelyet a központi kongregációnak nyújtott be jóváhagyásra. Velence városára egy képviselő jutott, és szintén egy-egy Velence, Belluno, Rovigo és Mantova tartományokra. Treviso tartomány két, Vicenza, Verona és Padova tartomány pedig négy-négy képviselőt delegált volna.

A községek alig fele választotta meg jelöltjeit. A tartományi kongregációk kijelentették, hogy nem illetékesek ebben az ügyben, és hasonlóképpen tett a központi kongregáció is. Erre a helytartóság 1861. május 1-jén – ezen a napon nyitották meg ünnepélyes keretek között Bécsben a Birodalmi Tanácsot – nyilvános ülésen a községek által megválasztott jelöltek közül a legtöbb szavazatot szerzeteket képviselőnek jelölte, de azok közül senki sem fogadta el a mandátumot. Így az ország megtagadta, hogy éljen a számára biztosított joggal.⁵⁰

⁴⁹ Tonetti, Eurigio: *Governo austriaco e notabili sudditi. Congregazioni e municipi nel Veneto della restaurazione, 1816–1848*. Venezia, 1997. 19–72.

⁵⁰ Lásd ehhez *Storia delle elezioni tentate dall'austria nelle provincie venete nella primavera del 1861*. Torino, 1861.

A titkos társaságok

A lombard-velencei Habsburg-uralommal szembeni aktív és passzív ellenállást a titkos társaságok szervezték. Tagjaik közül néhányan kapcsolatban álltak az Itáliában működő velencei emigrációval, amelyet az 1860-as években elsősorban Alberto Cavalletto neve fémjelzett.⁵¹ Röplapokat, kiáltványokat, újságokat, de fegyvereket, petárdákat, sőt bombákat is csempésztek az országba. A titkos társaságok tagjai a leleplezés elkerülésére csupán részben ismerték egymást, ami jelentősen megnehezítette a rendőrség nyomozómunkáját.

A kormányellenes mozgalmak szervezettségi foka egyébként sem volt magas, és a rendőrségnek csak ritkán sikerült egyes személyeket felkutatni, és rájuk bizonyítani a konspiráció vádját. Bár tudták, hogy a gyanús személyek kávéházakban és vendéglőkben találkoznak, és hogy nagyon gyakran a vendéglős fedezi őket, de bizonyítékot szerezni lehetetlen volt. Ezért a rendőrségnek meg kellett elégednie azzal, hogy razziákon tudatosítsa jelenlétét, abban a reményben, hogy ezzel legalább a félenkebb személyeket megfélemlíti.

A rendőrség legnagyobb sikerét 1862–63-ban érte el egy ellenzéki hálózat felgöngyölítésével: az úgynevezett „velencei felségsértési perben” koronatanúk segítségével sikerült leleplezni egy jelentős titkos társaságot. Ennek tagjai legnagyobb részben 40 és 60 év közötti fogadósok, kereskedők, földbirtokosok és állami alkalmazottak voltak. Több évi tömlőcre ítélték őket. Fizetett cinkosaik lényegesen fiatalabbak voltak, és kisebb büntetésekkel megúszták. A fellebbezési tárgyalás során az ítéleteket erősen csökkentették, és a vádlottak egy részét szabadon engedték, másoknak pedig megkegyelmeztek. Mindezek ellenére a per elérte a kívánt hatást: az eredetileg rendkívül szigorú ítéletek elrettentően hatottak, a központi ellenzéki csoport szétverése pedig hozzájárult ahhoz, hogy a következő hónapokban és években lényegesen csökkent a politikai merényletek száma, s a velencei osztrák uralom tulajdonképpen a belső konszolidáció azon fázisában szűnt meg, amely önmagában nem tette volna szükségesé az ország elcsatolását.

Az, hogy Lombardia-Velencében a mai szemmel nézve jobbra ártalmatlan tiltakozó akciók és merényletek kitervelőit nagyrészt nem sikerült felderíteni, egyebek mellett az egyes közigazgatási szervek közötti kommunikáció hiányosságaira vezethető vissza. A kölcsönös versengés gyakran erősebb volt, mint az együttműködési szándék. A végrehajtó hatalom gyakorta többet foglalkozott a közigazgatási szervek ellenőrzésével, mint a politikai bűncselekmények és egyéb bűnesetek felderítésével. Ez oda vezetett, hogy egyes tisztségviselők túlreagálták a rendőrség lépéseit, és a hatóságok rendkívül bizalmatlanok voltak egymással szemben.

A rendőrség és a közigazgatási hatóságok egyetértettek abban, hogy a padovai és a pavai egyetemek hallgatóit különösen szemmel kell tartani, hiszen azok az osztrák kormány bármilyen ártalmatlan lépésére sztrájkokkal és kisebb tüntetésekkel válaszoltak. Nagyon tartottak attól, hogy ezek a tiltakozások a lakosság nagy részére átterjednek, de a diákmozgalom végül nem ért el olyan méreteket, ami szükségessé tette volna a hatóságok energikusabb fellépését. Mindent összevetve, Lombardia-Velencében az osztrákellenes ellenállás nem veszélyeztette komolyan a Habsburg Monarchia politikai jelenlétét. Bár az ellenzék nyilvános helyeken kormányellenes proklamációk terjesztésével emlékeztetett jelenlétére, és fegyvereket is csempészett az országba, azonban a lakosság széles rétegei felé nem sikerült utat törniük.

Az aktív ellenállás általában röplapok terjesztésében és a politikai tisztségviselőknek írott fenyegető levelekben, valamint olyan ártalmatlan akciókban jelentkezett, mint például speciális kalapok, szakállak és frizurák viselete. A petárdák ugyan nagy figyelmet kel-

⁵¹ Cella, Sergio: Alberto Cavalletto patriota e politico. *Archivio Veneto*, 52/53. 1953. 70–108. Általában az Itáliában működő velencei emigrációhoz lásd: Giusti, Renato: Il problema veneto dopo il 1859 nel pensiero di alcuni emigrati. *Archivio Veneto*, 90. 1970. 41–108.

tettek, de általában veszélytelenek voltak, és nem okoztak kárt. Kudarcot vallottak továbbá azok a próbálkozások, amelyek arra irányultak, hogy – Magyarországhoz hasonlóan – Velencében is széles rétegeket nyerjenek meg az adómehtagadás mozgalmának. Bár 1860-ban ilyen értelmű felhívásokat intéztek a községekhez,⁵² ezek nem jártak sikerrel: az adókat mindenütt pontosan és rendben befizették, nem tudunk egyetlen esetről sem, amikor mehtagadták volna annak fizetését.⁵³

Ezzel szemben az aktív ellenállás 1860–61-ben nagy lendületet vett, és mindenekelőtt a színházi előadások bojkottálásában nyilvánult meg. Hogy Velence lakossága az európai államok számára világos tanúbizonyságát adja nemzeti és hazafias elkötelezettségének, minden színház bezárt. A színházi bojkott az egész 1860-as éven keresztül tartott, és csak az Olasz Királyság megalapítása után halt el fokozatosan, amikor világossá vált, hogy Velencének az új olasz nemzetállamhoz való csatlakozására katonai és politikai okokból egyelőre nem lehet gondolni. 1862-től kezdve a tartomány nagyobb városaiban új színházak nyíltak, és egyre több régi színház tárta ki ismét a kapuit. Az előadásokat elsősorban az alsóbb néprétegek látogatták, de egyre inkább a középrétegek egyes csoportjai is. Csupán az osztrákellenes polgári elit és számos nemes maradt távol még egy idei ettől a szórakozástól. Az 1863-as karneváli szezon immár ismét rendesen megünnepelték. Velence színházaiban Donizetti és Verdi operáit adták elő. Csupán a legpatinásabb színházak – mindenekelőtt a Teatro La Fenice – maradtak zárva az osztrákellenes tiltakozás jeléül. 1865 tavaszán a részvényesek ellenállásán megbukott két kísérlet is, amely arra irányult, hogy a Fenice ismét megnyissa kapuit.

6. Lombardia-Venecé és az olasz nemzet

A 19. században a lombard-venecéi osztrák adminisztrációt az itáliai kultúra csodálata és az osztrák hivatalnokoknak Itália és az itáliai hivatalnokok iránti tisztelete jellemezte. Ezzel élesen szemben áll a rendőrállami önkény és elnyomás: a közigazgatás és az államszervezet terén szerzett osztrák érdemeket a visszas állapotokat konzerváló Habsburg császári kormányzat ellenpontozza, amelyet sokan idegen uralomként fogtak fel.

Lombardia-Venecében éppen az itáliai osztrák fennhatóság utolsó szakaszában, tehát 1849 és 1866 között mutatkoztak jelei annak, hogy megváltozott az olasz nemzethez való viszony. Míg az ötvenes években csak a „szellemi és az anyagi érdekek összeolvadásáról” beszéltek, a hatvanas években egyre inkább figyelembe vették az ország sajátosságait, és megpróbálták elkerülni azokat az intézkedéseket, amelyek a germanizálás gyanúját keltették. Tíz évvel azelőtt még hiányzott ez az érzékenység: „E célból az ottani nemzeti érzések messzemenő figyelembevételével fel kell ébreszteni és meg kell erősíteni a német elemet, utat kell nyitni a német nyelv és tudomány tanulmányozásának, és ezek ismeretét az igazgatás felsőbb ágaiba való belépés elengedhetetlen feltételül kell szabni” – ez állt a Toggenburgnak szóló hivatali instrukcióban, amely 1850-ben íródott, első velencei helytartói időszakában.⁵⁴ 1859 után ebben a vonatkozásban bizonyos változás történt: bár a lengyel nemzetiségű osztrák belügyminiszter, Gołuchowski elvben ragaszkodott a németnek mint az ügyintézési nyelvnek a bevezetéséhez, ugyanakkor úgy vélte, „Itáliában, Dalmáciában, Horvátországban, sőt Magyarország egyes részein is lehetetlen érvényre juttatni a német nyelvet az állami hivatalok nyelveként. Itáliában ez valószínűleg a jövőben is az utópiák világába fog tartozni, és meg kell vallania, hogy egy olyan államférfinak, aki szívén

⁵² HHSa, Informationsbüro, Karton 140, Z 15/1860: Straub a rendőrminisztériumnak 1860. december 4-én. Lásd ehhez: Straub jelentése a rendőrminisztériumnak 1861. február 11-én, amely mellékletben tartalmaz egy ilyen proklamációt.

⁵³ HHSa, Informationsbüro, Karton 172, Z 43/1861: Pratobevera Mecsérynek 1861. március 28-án és 1860. április 9-én.

⁵⁴ Toggenburg-hagyaték. (Magántulajdon, Bozen)

viseli a császárság sorsát, aligha jutna eszébe, hogy Ausztria olasz alattvalóira bírósági ügyekben ráerőltesse a német nyelvet.”⁵⁵

A német nyelv jelentősége fokozatosan csökkent a birodalom itáliai területein, és amikor Belcredi nekilátott közigazgatási reformja végrehajtásának, már nem is volt napirenden a német nyelv használata Lombardia-Venecéban. A helytartóságban Toggenburgon kívül már csak egyetlen nem olasz személy volt: Alois Albert von Glanstätten, aki azonban a lemondott kormányzó, Ferdinánd Miksa szűkebb köréhez és ezzel az autonomista irányzathoz tartozott, s a Habsburg Monarchia itáliai területein nőtt fel. Toggenburg velencei tevékenykedése alatt az álláshelyek betöltésénél következetesen az olaszokat részesítette előnyben, még ha azt mindenkor el is utasította, hogy magát a nemzetiséget tegye meg az alkalmazás kivétel nem ismerő feltételének⁵⁶ (persze a tökéletes nyelvtudás ilyen feltétel volt).

Schmerling 1865-ben világossá tette a minisztertanácsban, hogy nincs szándékában germanizálni a velencei közigazgatási apparátust, bár ezt még mindig oly sokan követelik. Erre az a kritika adott alkalmat, mely szerint a hivatalnokok körében végzett „tisztogatás” ellenére is voltak még megbízhatóan személyek a közigazgatásban: „Egy teljesen az osztrák szándékok szerint működő hivatalnoki kart ott soha nem lehet összehozni, mert ezt szükségszerűen nemzeti elemekből kell felállítani” – válaszolta kritikusaiknak.⁵⁷ A lombard-velencei osztrák uralom utolsó fázisában valóban csaknem valamennyi hivatalnok olasz volt: az alsóbb hivatalnokok túlnyomórészt az ország lakosaiból kerültek ki, míg a magasabb rangú tisztviselők a korona más országaiból származtak, mivel tartottak attól, hogy az ottani lakosok rokoni kapcsolataik miatt inkább az országnak, mintsem a császári közigazgatásnak érzik majd elkötelezve magukat. Egyébként a legtöbb hivatalnok alig vagy egyáltalán nem tudott németül, ami azonban egyáltalán nem volt szükséges, hiszen a kerületi biztosok és a delegációk tevékenysége kizárólag olaszul folyt. Csupán az országos közigazgatás központi hivatalaiban (a rendőrfőkapitányságon, a pénzügyi prefektúrán, a helytartóságban) jelentett előnyt a német nyelv ismerete, annak ellenére, hogy a bécsi minisztériumokkal folytatott levelezést olaszul is lehetett bonyolítani. Bár a Bécsből érkező utasításokat németül írták, ezek elolvasásához elegendő volt a passzív némettudás: „Ha szigorúan alkalmaznák az írásbeli és szóbeli némettudás követelményét, az sokak számára a kiátkozással lenne egyenlő. Aki nem tanult gyermekkorától kezdve németül, soha nem fogja jól tudni ezt a nyelvet, még ha pontosan érti is és helyesen ír is rajta. Éppen ez vonatkozik a legtöbb itteni fogalmazóra. Az irodatiszteket nem is említem, az ő esetükben elegendő, ha értik és másolni tudják a németet.”⁵⁸

Ez volt az oka annak, hogy egyre inkább a hivatalnok önkéntes különmunkájának számított, ha németül tanult. A nyelvismeret hiánya ugyanakkor csökkentette a hivatalnokok karrierlehetőségeit, és végső soron megakadályozta azt, hogy olasz tisztviselők feljuszanak a bécsi központi adminisztrációba. Az pedig, hogy Bécsben nem volt jelen egy nagyobb csoportnyi jól képzett olasz hivatalnok, megnehezítette az olaszok azonosulását a birodalommal.

Ez bizonyos mértékig paradoxon volt, hiszen a politika korlátozás nélkül elismerte az olaszok nyelvi és kulturális jelentőségét. Az (olasz) kortársak üdvözölték ezt, és ma már valószínűleg senki sem vonja kétségbe ennek a lépésnek a jelentőségét és helyességét. Felismerték ugyanis, hogy nem lehet ésszerű, ha „német” bürokráciát telepítenek Itáliába. Az

⁵⁵ 1860. január 7-i, február 21-i, 25-i és 28-i miniszteri értekezlet, ÖMR IV, Das Ministerium Rechberg, 17. Mai 1859 – 4. Februar 1861, Band I. Bearbeitet von Stefan Malfèr, Nr. 116.

⁵⁶ Archivio di stato Venezia (ASV), Atti restituiti dall’Austria, Riservatakten, Karton 44, Z 343: Toggenburg Belcredinek 1865. november 10-én.

⁵⁷ 1865/1. január 16-i minisztertanács, ÖMR V, Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff, Band 9, 9. Dezember 1864 – 11. Juli 1965. Bearbeitet von Stefan Malfèr. Nr. 530.

⁵⁸ AVA, Inneres-Präs., Karton 186.: a helyhatósági bizottság Belcredinek 1866. október 8-án.

olasz és a német nyelv egyenértékű volt, az olasz és a német hivatalnokok azonos szinten álltak. Tiszteletben tartották az olaszokat és azok kultúráját, kerültek minden olyan lépést, amit germanizáló tendenciaként és az olaszok elnyomásaként lehetett volna értelmezni. Egy fontos tényezőt azonban nem vettek figyelembe: nem teremtették meg a közös azonosságtudat elemeit, ami például a vezető rétegek mobilitásának támogatásával lett volna lehetséges. Ez például úgy történhetett volna, hogy ösztöndíjakkal segítik az olasz fiatalokat, hogy a német-szláv tartományok iskoláiban vagy egyetemein tanulhassanak. Benedek Lajos, a hadsereg parancsnoka felismerte ezt a problémát, amikor 1864-ben így írt: „Nem akarták vagy nem tudták a monarchiához kötni az itteni lakosságot anyagi érdekeik ápolásával, még kevésbé sikerült azonban megalapozni azokat a morális kölcsönhatásokat, amelyek az összetartozás alapját képezik.”

Benedek ezt tekintette az „elégedetlenség és a bizalomhiány” legfőbb okának, hiszen ezáltal az a látszat keletkezett, hogy a királyság a „Monarchia szerves kötelékén kívül lévő állam”.⁵⁹

Amikor a hadsereg parancsnoka arról beszélt, hogy „nem akarták vagy nem tudták”, akkor mindkettő igaz volt, hiszen az osztrákok az ottani értelmiség körében elterjedt forradalmi és nemzeti gondolatoktól való félelmükben megpróbálták elszigetelni az olaszokat a Habsburg Monarchián belül, hogy a szikra át ne pattanjon a korona többi országára. Ezért nem is volt kívánatos, hogy olasz diákok a korona egyéb országaiban tanuljanak, és ott a politikai agitáció központjai legyenek. Ezzel az itáliaiak még inkább a perifériára szorultak, és így nem meglepő, hogy nem érdekelték őket az állam más részei, amelyekkel nem volt kapcsolatuk.

Az osztrák Itália-politikának tehát két összetevője volt: helyi szinten az olaszok megszemenő figyelembevételére és Ausztria keretén belül egy olasz-lombard-velencei identitás támogatása, amelyet azonban állami szinten nem a közös azonosságtudat megteremtésére irányuló kezdeményezések, hanem ellenkezőleg az itáliaiak marginalizálódása és perifériára szorítása kísérte. Ennek a rendkívül torz viszonynak végzetes következményei lettek, mivel ezáltal kölcsönössé vált az érdektelenség. Amilyen kevésbé érdeklődtek a velenceiek a bécsi és a birodalmi ügyek iránt, éppolyan kevésbé voltak ott hajlandók arra, hogy intenzíven és részleteiben foglalkozzanak az itáliai tartománnyal és az olaszok kívánságaival. Ezért nem volt képes a kormány arra, hogy legyőzze a helyi bürokráciának az egyes reformtervekkel szembeni ellenállását, hiszen nem állt rendelkezésére elegendő információ ahhoz, hogy ebben a kérdésben kiiktassa a közigazgatás középső szintjét. Pedig 1848-ban még nem is kevesen voltak olyanok, akik el tudták volna képzelni, hogy még egy darabon követik Ausztriát. Az osztrák uralom konszolidálása után világos jelei mutatkoztak annak, hogy néhányan készek voltak részt venni a közigazgatásban. Bár kritizálták a politikát, új ötletekkel is előálltak, és konstruktív javaslatokkal fordultak a bécsi kormányhoz. Ott azonban elutasításra találtak.⁶⁰

Végül ezek az osztrákhú olaszok is belátták, hogy csupán egy centralizált állam döntéseinek alanyai, és hogy sem közigazgatási, sem pedig képviselői szinten nem rendelkeznek valódi beleszólási jogokkal. Az állam iránti érdeklődésük megbénult, politikai vágyaik és reményeiket egy olasz nemzetállamra vetítették ki. Így történhetett meg, hogy az olasz „nemzet” nem vette észre, hogy Ausztria lassan rátért arra az útra, amely egy modern közigazgatású állam felé, sőt a hatvanas években egy alkotmányos állam felé vezetett,⁶¹ és

⁵⁹ ASV, Atti restituiti dall’Austria, Riservatkten, Karton 44, Z 178: Benedek Franck hadügyminiszternek 1864. december 30-án.

⁶⁰ Mazohl-Wallnig, Brigitte: *Governo centrale e amministrazione locale. Il Lombardo – Veneto, 1848–1859*. In: *Austria e province italiane 1815–1918. Potere centrale e amministrazioni locali*. A cura di Franco Valsecchi e Adam Wandruszka (=Annali dell’ Istituto storici italo-germanica 6.) Bologna 1981. (a továbbiakban: Mazohl-Wallnig 1981.) 13–46.

⁶¹ Mazohl-Wallnig 1981. 44.

hogy a Habsburg Monarchia föderatív szerkezetén belül az országnak jobb esélyei lettek volna az önálló és a régi tradíciókon alapuló fejlődésre, mint a piemonti jellegű, központi-lag szervezett egységállamban.

Mivel az osztrák koncepció jövőbeli perspektíváit tekintve rendkívül bizonytalan volt, és látszólag nem kínált kiutat, ezért – bár a föderalizmus nem kapott helyet az olasz nemzeti gondolatban – kénytelen-kelletlen a szárd zászló alatt kellett gyülekezni, még akkor is, ha egyik-másik osztrák vívmányt nagyra becsülték. De hát ki akarta, hogy „austriacanté”-nak bélyegezzék? A nemzeti tudatot képviselő olaszok kivétel nélkül idegen uralomként és elnyomó hatalomként értelmezték a Habsburg Birodalmat, hiszen csak így volt igazolható a politikai ellenállás. Mindenféle különbségtétel nélkül a Vormärz és a neoabszolutizmus szituációját vetítették rá a Schmerling-korszakra. Végül is milyen alapon lehetett volna feléleszteni a nacionalizmust, ha nem abból kiindulva, hogy Ausztria a népek börtöne?

Mivel a nacionalizmus nem ideológiai koncepción nyugszik, csupán a „másához” viszonyított ellentétével képes definiálni önmagát. A nacionalizmus nem létezhet ellenségkép nélkül, fenyegetve érzi magát az „idegentől”, az „idegen uralomtól”. Az emberek számára ez egy nyelvi sztereotípiát teszi érthetővé: Itália egy megszállt, elnyomott és kizsákmányolt ország, amelyet a kulturálisan fejletlenebb osztrákok szolgáskorban tartanak és kivéreztetnek. Itália csak az olasz nemzetállam létrehozásával szabadulhat ebből a szolgaságból. Az a gondolat, mely szerint az olasz egységállam Piemont és annak savoyai dinasztiája – Itália megmentője – vezetésével jön létre, olyannyira domináns volt, hogy minden ezt illető kritika nemzeti hazaárulásként jelent meg. Ezzel sikerült elfedni a meglévő ellentéteket és elnyomni az egység gondolatával kapcsolatos bármilyen kételyt. A nemzeti kérdés így egyre inkább hitkérdéssé vált, olyan dogmává, amelyet nem volt szabad megkérdőjelezni.

Az a hit, hogy a nemzet lesz a „megváltó”, számos racionális megfontolást elnyomott: például az újonnan egyesített olasz tartományok történelmi-kulturális ellentéteit, a piemonti közigazgatási apparátus szupremáciáját, valamint azt a tényt, hogy Itália lakossága még attól is messze volt, hogy egy ténylegesen mindenki által beszélt közös nyelvet tudhasson magáénak.⁶²

Olaszország megalapítása mögött – amelyet Meriggi „dinasztikus eseményként” értékel – elsősorban egy kicsi, de gazdaságilag és társadalmilag jelentős réteg állott.⁶³ Ez az osztály már csupán a források természete miatt is kiemelkedő helyet foglal el a témáról szóló művekben és elemzésekben: az értelmiség volt ugyanis a lakosság azon csoportja, amely leginkább folytatott írásbeli tevékenységet, és amelynek véleménye, vágyai és tevékenysége ily módon a legjobban van dokumentálva. Az értelmiség volt bizonyos mértékig az a „politikai nemzet”, amely az uralkodó rezsim ellenzékeként azt cselekvésre kényszerítette, s közvetlen és közvetett érdemeket szerzett a modernizáció terén. Ezen réteg társadalmi és politikai jelentősége azonban nem szabad hogy elfedje azoknak az egyéb, számbelileg összehasonlíthatatlanul nagyobb társadalmi csoportoknak a dinamizmusát, amelyek sem társadalmi, sem pedig politikai szempontból nem azonosíthatók az elittel.

A politikailag aktív „vezető rétegen” belül mind a más államokhoz, mind a Habsburg Monarchia egyéb országaihoz viszonyítva csekély volt az osztályellentét. Az arisztokrácia és a polgárság összeolvadt egymással. Meriggi „aristocrazia imborghesita”-ról és „borghesita aristocratizzata”-ról beszél.⁶⁴ Míg a monarchia egyéb országaiban a földbirtokos nemességnek nem csupán gazdasági, hanem társadalmi bázisa is vidéken volt (csak azért kellett jelen lennie a városban is, hogy kihasználhassa politikai súlyát), a velencei nemesség városi jellegű volt. Bár vidéki földbirtoka biztosította gazdasági alapját, és a nyári hónapokat ott

⁶² A nyelv problémájáról ilyen összefüggésben lásd: Hobsbawm, Eric J.: *Nationen und Nationalismus. Mythos und Realität seit 1780*. München, 1996.² (a továbbiakban: Hobsbawm) 76.

⁶³ Meriggi 1987. 136.

⁶⁴ Meriggi 1983. 327 f.

töltötte, életének középpontja évszázadok óta a város volt. Mindez a 19. században sem változott. A polgárok és az arisztokraták nem féltek érintkezni egymással. Ez – mint ahogyan Meriggi kimutatta – ahhoz vezetett, hogy a polgárosult arisztokraták paternalista-patricius szellemben átalakították a liberalizmust, kirekesztve belőle a politikai és társadalmi egyenlőség alapelvét.⁶⁵ Ennek az lett a következménye az osztrák uralomra nézve, hogy az arisztokrácia egy kormányhú és egy, a kormányval szemben kritikus irányzatra szakadt. A két csoport között természetesen nem volt merev választóvonal. A nemesség integrációja az osztrák közigazgatásba a kongregációkon keresztül kudarcra volt ítélve, mivel csupán egy kisebbségre támaszkodtak az arisztokrácián belül, amellyel azonban még csak be sem lehetett tölteni minden üres posztot. A nemesség jóval nagyobb csoportja a kongregációk rendszerében nem látott lehetőséget arra, hogy privilegizált gazdasági és társadalmi helyzetét politikai befolyássá alakítsa, és az uralkodó rendszer ellenzékévé vált. Ezek az emberek, akiket politikailag a radikál-liberálisok és a demokraták, gazdaságilag pedig a súlyos agrárválság fenyegetett, úgy vélték, ez az egyetlen lehetőségük privilégiumaik megmentésére. Ausztria nem tette lehetővé számukra, hogy gazdasági és társadalmi helyzetüket politikailag is biztosítsák, tehát hogy maguk is aktívan politizálhassanak. Ezért más utat kellett járniuk, a mérsékelt liberális savoyai Olaszország pedig érdekes alternatívát kínált. Mivel saját osztályérdekeiket nem tudták vagy nem akarták nyíltan képviselni, ezért a nemzet populisztikus módon felhasználható és állítólag a közjót szolgáló eszméjét helyezték előtérbe, amelyet egy új állam és egy új politikai rendszer létrehozásával akartak felébreszteni Csipkerözsika-álmából. Mindezzel ideális és a felszín tekintve altruista leplet kreáltak, amely alatt nyugodtan követhették önző osztálycéljait. Más szóval a nacionalizmussal egy olyan „ideológiai” felépítményt konstruáltak, amely az elitnek arra szolgált, hogy saját elképzelései szerint hozzon létre egy új államot.⁶⁶

Ebbe a nemzeti mítoszba azonban más társadalmi csoportok is könnyűszerrel integrálhatók voltak. A hivatalnokok karrierlehetőségeik és fizetésük javulását várták az olasz nemzetállamtól, az egyetemek diákjai pedig azt, hogy tanulmányaik befejeztével megfelelő munkát fognak találni; a városi kézművesek gazdasági fellendülést és több megrendelést reméltek; Velence kevés nagyipari vállalkozója pedig, hogy az új olasz gazdasági térségben dinamikusabbá váljanak a kereskedelmi kapcsolatok, és ennek következtében új értékesítési lehetőségek nyílnak meg előttük.

A nacionalizmusnak máig erőssége, hogy képes megszólítani a legkülönbébb társadalmi csoportokat, éppen azért, mert nincs meghatározott ideológiai elkötelezettsége, és nincs arra kényszerítve, hogy definiálja a nemzet fogalmát. Ennél fogva mind a polgári értelmiség, mind pedig a földbirtokosok és a városi középrétegek képesek voltak azonosulni vele. Csupán a vidéki lakosságot nem integrálta a nacionalizmus. A polgári jellegű olasz forradalom szinte semmit nem tudott kínálni a falusi lakosságnak,⁶⁷ és az egyszerű parasztok – mindenekelőtt pedig az agrárproletariátus – már szomorú életkörülményeik miatt sem lettek „austriacanti”, és az osztrák igazgatás sem támaszkodhatott erre a rétegre.⁶⁸

⁶⁵ Meriggi 1983. 328.

⁶⁶ Carlo Cattaneo felismerte ennek a politikának a veszélyességét, és óvott attól, hogy a fajok új szofizmusa veszélyeztesse a szabadságot: Armani, Giuseppe – Cattaneo, Carlo: Il padre del federalismo italiano. Milano, 1997. 203. Hobsbawm protonacionalizmusról beszél: Hobsbawm 89.

⁶⁷ Vianello, Franco: Il Veneto nel settennio 1859–1866. Provincia di Venezia 1–6. (1984), 1. (1985), itt 1984. 2. 37., kifejti, hogy a mazzinismus figyelmen kívül hagyta a vidéki lakosság elemi szükségleteit. Briguglio, Letterio: Correnti politiche nel Veneto dopo Villafranca (=Politica e Storia, 12.) Roma, 1965. (a továbbiakban: Briguglio) 81 f., kimutatta, hogy csak az 1863-as évben folyt mazzinista propaganda vidéken.

⁶⁸ Megcáfoltnak számít az a tétel, miszerint a vidéki lakosság osztrákelenes lett volna. Briguglio 84. utal arra, hogy a kis földbirtokosok konzervatívok voltak, és szemben álltak a változásokkal, és ezért még a leginkább Habsburg-hűen gondolkodtak.

A Lombardia-Velencéért vívott politikai, ideológiai, nemzeti és végül alkotmányjogi harc ily módon a városi-értelmiségi rétegre korlátozódott, és számbelileg egy kisebbség programja volt. Hogy azután 1859-ben, illetve 1866-ban mégis az országnak az újonnan keletkező olasz államhoz való csatlakozásába torkollott, annak nem ezen új állam dinamikája volt az oka, és nem is az osztrák közigazgatás hibái és mulasztásai, hanem mindenekelőtt az a nemzetközi helyzet, amely az itáliai Habsburg jelenlét fenntartása ellen szólt.

Fordította: Görbe Tamás

GOTTSMANN, ANDREAS

The Lombardo-Venetian Kingdom

The essay surveys the three main periods of nineteenth-century Austrian presence in Italy from 1797 to 1866. The two parts of the artificially created Lombardo-Venetian Kingdom had different histories, and different social and institutional conditions in the beginning, and the imperial government had to take that into consideration.

The essay surveys in detail the institutions and characteristics of the machinery of public administration developed in the two provinces in Northern Italy, as well as their changes during the decades. The elements of autonomous administration played a particularly important role at the level of villages and congregations, which, until 1848, was something unique within the Austrian Empire.

The creation of modern constitutional institutions were several times on the agenda during the period under discussion: first of all in 1848 during the revolutionary movements; then from 1857, Prince Ferdinand Maximilien as Governor General made an attempt to create a national-provincial representative body composed of the elite, but he could not persuade the emperor to support his plan; after the loss of Lombardy, in the autumn of 1860, the issue was again put on the agenda, and then in 1863 the Statute of the Province of Venice was elaborated and issued.

The imperial government tried, in parallel with the political and institutional integration of the provinces, to tie the region economically stronger to the whole of the empire. Lombardy was one of the most important industrial areas of Austria; Venice, on the other hand, remained almost exclusively agricultural. The government in Vienna was accused — sometimes unjustly — of degrading, by its economic policies, the Italian provinces to the status of primary producers. When the Northern Italian subjects complained of the „Germanization” of their country, what they meant was not linguistical Germanization, but the fact that decisions in connection with politics, economy, and taxation were made outside the borders of the country.

Resistance to the Austrian presence in Italy manifested itself in a number of different ways, the urban intelligentsia being its main basis. What was most uncomfortable for the government was that great parts of the elite groups refused to take part in the administration of the country. Secret societies sprang up all over the country, plotting murderous attempts, supporting the emigration, and, in the last phase, propagating passive resistance, complete withdrawal from public life.